

**ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ ОМУЗГОРИИ ТОҶИКИСТОН
БА НОМИ САДРИДДИН АЙНӢ**

Ба ҳуқуқи дастнавис

ТДУ 809.155.0+802.0
ТКБ 81.2 Тоҷ+81.2 Анг
Ҷ – 43

ҶАҲОНГИРОВ ШАМСИДДИН ҲОТАМҚУЛОВИЧ

**ТАҲЛИЛИ ЛУҒАВИЮ ГРАММАТИКИИ
ИСТИЛОҲОТИ КУЛОЛГАРӢ ДАР ЗАБОНҲОИ
ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т И

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа
(PhD) – доктор аз рӯи ихтисоси 6D021300 – Забоншиносӣ
(6D021302 – Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ)

ДУШАНБЕ – 2023

Кори диссертационӣ дар кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни анҷом ёфтааст.

Рохбари илмӣ: **Ҷаматов Самиддин Салоҳиддинович** – доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Муқарризони расмӣ: **Тураҳсанов Қодиркул Шодиқулович** – доктори илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забони тоҷикӣ ва усули таълими забону адабиёти тоҷики Донишгоҳи милли Тоҷикистон

Мусоямов Зубайдулло Муминшоевич – номзоди илмҳои филологӣ, декани факултети англисии Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Муассисаи пешбар: Муассисаи давлатии таълимии «Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав»

Ҳимояи диссертатсия санаи «15» июни соли 2023, соати 13:00 дар ҷаласаи Шурои диссертационии 6D.KOA-068 назди Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни (734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121) маҷлисгоҳи Шурои олимони факултети забони англисӣ ва забонҳои Шарки ДДОТ ба номи С. Айни баргузор мегардад.

Бо мухтавои диссертатсия тавассути сомонаи tgu.tj ва дар китобхонаи илмии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни шинос шудан мумкин аст.

Автореферат санаи «___» _____ 2023 фиристода шуд.

Котиби илмӣ
Шурои диссертационӣ,
номзоди илмҳои филологӣ, дотсент

Каримова Д.Н.

МУҚАДДИМА

Кори диссертатсионӣ ба таҳлили луғавию грамматикии истилоҳоти кулолгарӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, дарёфти заминаҳои ташаккул ва тақомули ин навъи истилоҳот дар асоси сарчашмаҳои таърихиву мардумшиносӣ бахшида шудааст.

Мубрамии мавзӯи таҳқиқот. Калимаву истилоҳоти соҳаи кулолгарӣ таркиби луғавии ҳар як забон ба шумор меравад. Истилоҳоти кулолгарӣ бо бисёр соҳаҳои истехсолот алоқаи нугустастанӣ дошта, муаррифгари ҳар кавму миллат ва тааммули шахс маҳсуб меёбад. Вожаву истилоҳоти ин қабати луғавӣ дар низоми забон бо номи истилоҳоти кулолгарӣ маъруф буда, дар осори муаррихону мардумшиносон ҳувайдо мегардад.

Бояд таъкид намуд, ки кулолгарӣ яке аз қадимтарин ҳунарҳои мардумӣ маҳсуб ёфта, дар дарку фаҳмиши ин гурӯҳи луғот то имрӯз мутахассисони ин соҳа ба мушкilotи зиёд дучор мегарданд, зеро истилоҳоти соҳаи мазкур мавриди омӯзишу таҳқиқи илмӣ амиқу густурда қарор нагирифтааст. Яке аз ҷанбаҳои муҳими омӯзиш, таҳқиқ ва муқоисаи ин намуди истилоҳот дар он зоҳир мегардад, ки то имрӯз мутахассисони соҳаи кулолгарӣ аз гунаҳои русии он истифода намуда, пайваста ниёз ба шарҳу тавзеҳи он ба забони модарӣ доштанд, ки сабаби асосии он дар замони шӯравӣ зери таъсири забони русӣ қарор доштани забони тоҷикӣ ва ворид гардидани калимаҳои зиёде ба таркиби луғавии ин забон, ҳамчунин дур мондани истилоҳоти соҳаи кулолгарӣ аз назари забоншиносон буд.

Калимаву истилоҳоти кулолгарӣ ба яке аз қабатҳои муҳими лексикаи илмӣ забонҳои тоҷикиву англисӣ мансуб буда, заминаи бойи таърихро соҳиб аст. Аз ин рӯ, дар раванди рушди ҷомеа таркиби луғавии забон ба вожаву истилоҳоти бегона бархурд, ки ба фаволияти рӯзмарраи башарият алоқаманд буда, ташаккулу таҳаввули он маҳз аз зехну тафаккури инсон вобастагӣ дошт. Пешаи кулолгарӣ бо маводи гилу сафол ва хок алоқаи зич дорад, зеро муҳимтарин ашё барои эҷоди ҳунари кулолгарӣ маҳз аз кишири замин гирифта мешавад.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Омӯзишу таҳқиқи ин ё он бахши истилоҳот дар забоншиносӣ падидаи нав набуда, аввалин пажӯҳишоте, ки ба таҳлилу баррасии луғоту истилоҳоти тоҷикӣ бахшида шудааст, ба солҳои 50-60-уми садаи ХХ рост меояд. Ин таҳқиқот низ, ба номи забоншиносони тоҷик М. Рустамов [1972] ва Н. Шарофов [1974] марбут аст, зеро маҳз истилоҳоти соҳавии тоҷикӣ ва вожаҳои касбию байналмилалӣ аз тарафи эшон мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифта буд.

Илова бар ин, аз ҷониби як зумра забоншиносону донишмандони тоҷик, аз ҷумла А. Турсунов [1963], Ш. Рустамов [1981], Д. Хочаев [1988], М. Шукуров [1991], Р. Ғафоров [1991], Д. Саймиддинов [2001], М. Қосимова [2007] ва дигарон роҷеъ ба бандубасти истилоҳот, тафовути истилоҳ аз вожаи умумистеъмол, вижагиҳои қорбурди истилоҳ, мавқеи истилоҳ дар таркиби луғавии забон ва монанди инҳо мақолоту асарҳои ҷудогона таълиф гардидаанд.

Таҳлилу баррасии ташаккул, тақомул ва вижагиҳои забонии истилоҳоти соҳаҳои гуногуни тоҷикӣ дар асоси ин оё он асари илмиву ҷуғрофӣ аз тарафи

забоншиносони тоҷик М. Султонов [2008], С. Назарзода [2004, 2013], П. Нуров [2009], Ш. Ҳайитова [2013], Т. Шокиров [2017], А. Шафоатов [2021], Қ. Тураҳасанов [2022] ва дигарон мавриди таҳқиқи илмӣ қарор гирифтааст.

Таҳлили муқоисавии истилоҳоти соҳаҳои гуногун ба интиҳои садаи XX ва ибтидои садаи XXI рост меояд. То ин замон аз тарафи забоншиносони тоҷик: М. Бекмуродов [2002], С. Ҳалимова [2002], З. Мирзоев [2005], Г. Саъдиева [2006], С. Собирова [2007], Ф. Баротов [2012], Ҳ. Саидов [2013], С. Ҷаматов [2016], Ш. Каримов [2021], М. Ҷӯраева [2019], Х. Ҷӯраев [2019], М. Комилов [2020] ва дигарон хусусиятҳои луғавию маъноӣ ва сохтории анвои мухталифи истилоҳҳои забонҳои тоҷикиву англисӣ аз нигоҳи муқоисаву муқобала таҳқиқу баррасӣ гардидаанд.

Асосан таҳқиқоте, ки зикрашон рафт, ба омӯзишу пажӯҳиши хусусиятҳои сохториву маъноӣ ва луғавии истилоҳот бар мабной ду забони гуногунсохтору гуногуннизом – тоҷикиву англисӣ ба анҷом расидааст.

Лозим ба ёдоварист, ки пажӯҳиши лексикаи кулолгарӣ дар забоншиносии тоҷик аз тарафи Ҳ. Бурҳонова «Лексика гончарного производство таджикского языка» дар аввали солҳои 80-уми садаи гузашта анҷом ёфтааст. Муҳаққиқ дар рисолаи хеш хусусиятҳои луғавию маъноӣ ва сохтории луғоти истехсоли маснуоти кулолиро бар мабной сарчашмаҳои фарҳангӣ ва асарҳои илмиву таърихӣ, ки ба ташаккули тақомули истилоҳоти кулолгарӣ бахшида шудаанд, муайян намудааст [Бурҳонова, 1982].

Забоншинос С. Мирзоев дар рисолаи худ «Лексика ягнобского языка» як фасли ҷудоғонаро ба таҳлилу баррасии луғоти истилоҳоти ашӯҳои муҳимми рӯзгори минтақаи Ягноб бахшида, бархе аз вижаҳои этнолингвистии истилоҳоти маснуоти кулолиро мавриди таҳқиқи илмӣ қарор дода, қайд мекунад, ки «луғоти истилоҳоти истехсоли маснуоти кулолӣ як қабати муҳимми забони ягнобӣро ташкил намуда, омӯзишу пажӯҳиши онҳо аҳаммияти ҳам илмиву ҳам назарӣ дорад» [Мирзоев, 1998].

Б. П. Алиев дар таълифи хеш «Ягнобская этнографическая лексика», як фасли ҷудоғонаро ба таҳлили этнолингвистии истилоҳоти саноати кулолӣ бахшидааст, муаллиф ҳар як истилоҳи соҳаи мазкурро аз лиҳози маъноӣ дастабандӣ намуда, таъкид мекунад, ки «Дар забони ягнобӣ истилоҳоте мавҷуданд, ки қисм ё ҷузъҳои таркибии зарфҳои сафолӣ ва ё бозичаҳои кӯдакона ва номҳои санъати аҷубасозӣ ё маснуоти тахайюлӣ (афсонавӣ), масалан ҳайвончаҳо ва ё мучассамаҳои одамшакл ва ҳайвоншаклро (ҷонзодҳои афсонавӣ) ифода мекунанд» [Алиев, 1998].

Ба ғайр аз рисолаҳои, ки дар боло зикр намудем, дар забоншиносии тоҷик роҷеъ ба масъалаи таҳқиқу пажӯҳиши луғоти истилоҳоти кулолгарӣ ба ҷуз аз мақолаҳои ҷудоғонае, ки дар зер аз онҳо ёдовар хоҳем шуд, дигар ягон маводи илмие нашр нагардидааст.

Г. З. Абдуллоева дар мақолаи худ «Этнолингвистические аспекты лексики гончарной отрасли в говорах Гиссарской долины» бархе аз луғоти истилоҳоти кулолгарии лаҳҷаҳои водии Ҳисорро таҳқиқ намуда, таъкид мекунад, ки қисми бештари луғоти соҳаи мазкур аз лиҳози таркиби морфологӣ сохта буда, истилоҳоти «кулолӣ» ва «кулолгарӣ»-ро ҳамчун мисол шарҳу тавзеҳ медиҳад. Илова бар ин, муаллиф ишора мекунад, ки миқдори луғоту

истилоҳоти соҳаи кулолгарӣ сол аз сол афзун гардида, дар ғайи гардидани таркиби луғавии забони тоҷикӣ нақши муассир доранд [Абдуллоева, 2020].

Лозим ба ёдоварист, ки масъалаи таҳқиқи пажӯҳиши луғоту истилоҳоти кулолгарӣ аз лиҳози муқоисаву муқобала бар мабноси маводи забонҳои тоҷикиву англисӣ дар мақолаи Ф.Р. Турсунова мавриди таҳлилу омӯзиш қарор гирифтааст. Мавсуф дар мақолаи хеш «Мавқеи истилоҳоти кулолгарӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ» ба вижагиҳои сохториву маъноии истилоҳоти кулолӣ даст зада, онҳоро аз лиҳози таркиб ба якҷузъаву бисёрҷузъа ва аз нигоҳи вижагиҳои луғавию маъноӣ дастабандӣ намудааст [Турсунова, 2020].

Таъкид намудан бамаврид аст, ки омӯзишу пажӯҳиши мавзуи таҳқиқ дар асоси маводи дигар забонҳо аз тарафи забоншиносон қисман анҷом ёфтааст. Забоншиноси рус С. В. Рождественская дар рисолаи худ «Структурно-семантическая организация керамической терминологии в английском и русском языках» вижагиҳои сохториву маъноии истилоҳоти кулолгарии забонҳои англисиву русиро таҳқиқ намуда, умумият ва тафовути ин навъи истилоҳотро дар забонҳои фавқузикр муайян кардааст. Илова бар ин, хусусиятҳои решаниносии истилоҳоти кулолгарӣ ва омилҳои ба ташаккули ин ғурӯҳи истилоҳоти таъсиркунандаро низ ошкор намуда, сармаҳсулии ин ё он усули истилоҳосозиро дар бунёди истилоҳоти таҳқиқшаванда таҳлилу баррасӣ карда, фикру андешаи худро мушаххас баён месозад [Рождественская, 2009].

Баёни як нуктаро зарур мешуморем, ки сарчашмаи ташаккули луғоту истилоҳоти кулолиро, пеш аз ҳама, воҷаномаву фарҳангҳои соҳавӣ ва асарҳои таърихиву мардумшиносӣ ташкил медиҳанд, ки дар фаслҳои ҷудоғонаи диссертатсия мавриди таҳлилу баррасии амиқи илмӣ қарор гирифтаанд.

Ҳамин тариқ, аз ғуфтаҳои фавқ метавон чунин натиҷагирӣ намуд, ки вижагиҳои луғавию маъноӣ ва сохторию решаниносии истилоҳоти кулолгарии забонҳои тоҷикиву англисӣ то ба имрӯз аз лиҳози муқоиса дар шакли таҳқиқи ҷудоғона мавриди таҳлилу баррасӣ қарор нагирифтааст.

Бинобар ин, мо ба қароре омадем, ки истилоҳоти кулолгарии забонҳои тоҷикиву англисиро дар асоси сарчашмаҳои таърихиву фарҳангшиносӣ бо усули муқоиса таҳлилу баррасӣ намуда, умумият, монандӣ ва тафовути онҳоро мавриди таҳқиқи илмӣ қарор диҳем.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва ё мавзӯҳои илмӣ. Мавзуи таҳқиқ бо барномаҳои таълимӣ ва илмӣ равияи филологӣ, аз ҷумла истилоҳ ва истилоҳшиносӣ робитаи зич дорад. Натиҷаҳо аз таҳқиқоти мазкур дар таҳия, тақмил ва омодаسازی барномаҳои таълимӣ бахши истилоҳот ва истилоҳшиносӣ, ҳамчунин дар таҳия ва мурааттаб намудани фарҳангомаҳову луғатномаҳои соҳавӣ замина шуда метавонад.

Мавзуи таҳқиқоти мазкур дар доираи яке аз самтҳои корҳои илмӣ-таҳқиқотии кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни мавриди омӯзишу пажӯҳиш қарор гирифтааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ:

Мақсади таҳқиқот. Ҳадафи асосии диссертатсия омӯзиш, таҳқиқ, муқоиса ва муайян намудани хусусиятҳои луғавӣ, маъноӣ ва грамматикӣ

истилоҳоти соҳаи кулолгарӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба шумор меравад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Барои амалӣ сохтани ҳадафи таҳқиқ, зимни омӯзишу таҳлили истилоҳоти кулолгарӣ вазифаҳои зерин гузошта шуданд:

- таҳлилу баррасии мафҳуми истилоҳ дар забоншиносӣ;
- мушаххас намудани сарчашмаҳои ташаккул ва тақомули истилоҳоти кулолгарӣ дар забонҳои муқоисашаванда;
- таҳлилу решашиносии истилоҳоти кулолгарии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;
- муайян намудани умумият, шабоҳат ва тафовути луғавию маъноии истилоҳоти кулолгарии забонҳои тоҷикию англисӣ;
- таҳлилу баррасии хусусиятҳои луғавию маъноӣ ва сохтории истилоҳоти кулолгарӣ дар забонҳои муқоисашаванда;
- муайян намудани роҳҳои иқтибосшавии истилоҳоти соҳаи кулолгарӣ ба таркиби луғавии забонҳои тоҷикиву англисӣ;
- муайян намудани нақши усулҳои маъмули истилоҳосозӣ дар ташаккули истилоҳоти кулолгарӣ.

Объекти таҳқиқот истилоҳоти кулолгарии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ маҳсуб меёбад.

Мавзӯи таҳқиқот, пеш аз ҳама, ҳусутҷӯ, таҳлилу умумият ва тафовути луғавию грамматикӣ истилоҳоти кулолгарӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба шумор меравад.

Асосҳои назариявии таҳқиқоти мазкурро таълифоти илмӣ назариявии пажӯҳишгарони ватанӣ хориҷӣ, А. А. Реформатский, А. В. Суперанская, Д. С. Лотте, Г. Смит, Э. Сепир, М. Н. Қосимова, Д. Саймиддинов, С. Сулаймонов, С. Назарзода, М. Султонов, Ҳ. Саидов, С. Ҷоматов, П. Г. Нуров, Ш. Ҳайитова, Ш. Каримов ва дигарон ташкил медиҳанд.

Асосҳои методологии таҳқиқот. Баҳри ҳалли мақсаду вазифаҳои гузошташуда, мо дар таҳқиқот аз усулҳои тасвирӣ, типологӣ-муқоисавӣ, таҳлилу ҷузъҳо ва таҳлилу луғавию маъноӣ ва сохториву решашиносӣ истифода намудем.

Навгони илмӣ таҳқиқот дар он зоҳир мегардад, ки дар забоншиносии муқоисавӣ истилоҳоти кулолгарӣ бори нахуст аз лиҳози муқоисаву муқобала ба муомилоти илмӣ қашида шудааст.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Аз таҳлилу баррасии мавзӯи бармеояд, ки истилоҳоти кулолӣ забонҳои тоҷикиву англисӣ дар асоси сарчашмаҳои ҷуғрофӣ таърихӣ ва таълифоти бостоншиносону муаррихон дар як шакли муайян гирдоварӣ шуда, хусусиятҳои лингвистии онҳо мушаххас гардидааст.

2. Дар раванди таҳқиқ муайян гардид, ки истилоҳоти кулолгарии забонҳои тоҷикиву англисӣ бо рушди ҳунари мардумӣ, ки аз даврони қадим мерос монадааст, алоқамандии қавӣ дошта, бо таҳаввули ҳаёти ҷамъиятиву сиёсӣ ин пеша рӯз то рӯз тараққӣ намуда истодааст, ки ин боиси ташаккул ва воридшавии вомҷаву истилоҳоти нав ба таркиби луғавии забон мегардад.

3. Дар ҷараёни таҳлилу баррасӣ муайян гардид, ки таркиби луғавии забонҳои арабиву русӣ, англисиву фаронсавӣ, юнониву лотинӣ, олмониву итолиёвӣ ва даниягиву норвегӣ барои пайдоиш ва рушду тақомули истилоҳоти кулолгарии забонҳои мавриди таҳқиқ қарор гирифта шароити васеъ фароҳам овардаанд, зеро бештари истилоҳоти соҳавии забонҳои муносири тоҷикӣ ва англисӣ дар ин замина бунёд ёфтаанд.

4. Микдори зиёди истилоҳоти кулолгарии забонҳои дар боло закршударо ибора-истилоҳоте ташкил медиҳанд, ки ба воситаи алоқаҳои мухталифи нахвӣ сохта шудаанд ва вижагиҳои истилоҳии онҳо аз вожаҳои умумиистеъмол маҳз дар дохили ибора ё ҷумла муайян мешавад.

5. Омӯзиш, таҳқиқ ва таҳлили истилоҳоти кулолгарӣ нишон дод, ки қисми зиёди истилоҳоти забонҳои муқоисашаванда дар асоси усулҳои гуногуни истилоҳосозӣ сохта шуда, дар байни онҳо шеваи истилоҳосозии сарфӣ ва нахвӣ ҷойгоҳи ҳосаеро соҳибанд.

Аҳамияти амалии таҳқиқот. Аҳамияти амалии диссертатсия дар он ифода меёбад, ки маводи он ва пажӯҳишҳои муаллиф дар асоси вожаномаву фарҳангҳо ва сарчашмаҳои ҷуғрофиву таърихӣ таҳия ва дастабандӣ гардида, дастовардҳои илмӣ он барои ба низоми муайян даровардани истилоҳоти соҳаи кулолгарии забонҳои тоҷикиву англисӣ ва ҳамчунин ҳангоми гузаронидани курсҳои назариявӣ аз ҷанҳои муқаддимаи забоншиносӣ, луғатшиносӣ, забоншиносии умумӣ, типологияи муқоисавии забонҳои тоҷикиву англисӣ ва назарияи грамматика мусоидат менамояд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот дар он зоҳир мегардад, ки дар бунёди таркиби луғавии истилоҳоти соҳаи кулолгарии забонҳои тоҷикиву англисӣ, гурӯҳҳои луғавиву маъноӣ, воҳидҳои луғавии соҳавӣ, муайянсозии онҳо аз лиҳози пайдоиш ва истилоҳшавӣ сурат гирифтааст.

Мутобиқати мавзӯи диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар мавзӯи «Таҳлили луғавию грамматикӣ истилоҳоти кулолгарӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ» бо шиносномаи ихтисос ва муҳтавои он ба тартиби муқарраршудаи таълифи диссертатсия барои дарёфти дарачаи илмӣ доктори фалсафа (PhD) - доктор аз рӯйи ихтисоси 6D021300 – Забоншиносӣ (6D021302 – Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, киёсӣ ва муқоисавӣ) мувофиқат мекунад.

Саҳми шахсии доғалаби дарачаи илмӣ дар таҳқиқот. Саҳми диссертант, пеш аз ҳама, дар омӯзишу таҳлили адабиёти назариявӣ, шарҳи мафҳумҳои меҳварии истилоҳоти кулолгарӣ, таҳлили решашиносии бархе аз истилоҳоти меҳварии кулолгарӣ, таҳқиқи хусусиятҳои луғавию маъноии истилоҳоти зикргардида, муайян намудани сермаъношавӣ, муродифшавӣ ва ҳамгуншавии истилоҳоти мавриди таҳқиқ, ҳамчунин таҳлили сохтори истилоҳоти кулолгарии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар асоси усулҳои асосии истилоҳосозӣ зоҳир мегардад.

Тавсиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Мундариҷаи асосии мавзӯи таҳқиқот дар маърузаҳои илмӣ конференсияҳои илмӣ-назариявии сатҳи байналмилалӣ, ҷумҳуриявӣ ва донишгоҳӣ, мақолаҳои дар маҷмуаҳо ва маҷаллаҳои илмӣ нашршуда инъикос гардидаанд.

Диссертатсия дар ҷаласаи кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин

Айнӣ (суратчаласаи №14 аз 22 июни соли 2022) ва чаласаи Шурои олимони факултети забони англисӣ ва забонҳои Шарқи донишгоҳи мазкур (суратчаласаи №2 аз 29 сентябри 2022) баррасӣ ва ба ҳимоя пешниҳод карда шудааст.

Интишорот аз рӯи мавзӯи диссертатсия. Натиҷа ва нуктаҳои асосии диссертатсия дар 11 мақола муаррифӣ гардидаанд, ки аз байни онҳо, 7 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи шомили феҳристи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таъб расидааст.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз мундариҷа, феҳристи ихтисораҳо ва аломатҳои шартӣ, муқаддима тавсифи умумии таҳқиқот, се боб, хулоса, тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот ва рӯйхати адабиёт иборат аст. Ҳаҷми умумии диссертатсия 196 саҳифаи чопи компютери ташкил медиҳад.

ҚИСМИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ

Дар муқаддима доир ба муҳимияти мавзӯ ва дараҷаи омӯзиши он аз ҷониби забоншиносони ватаниву хориҷӣ маълумот дода шуда, саҳми онҳо дар ташаккул ва тақомули масъалаҳои истилоҳшиносии забонҳои мавриди назар баён гардидааст. Ҳамчунин мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот мушаххасан таъкид гардида, навгониҳои илмӣ таҳқиқот, аҳаммияти назариявӣ амалии таҳқиқот, объекту предмети таҳқиқот, маводи истифодагардида ва нуктаҳои асосие, ки ба ҳимоя пешниҳод мешаванд, ҳамчунин тавзеҳи муқаррароти дигар зикр гардидаанд.

Боби якуми диссертатсия «Масъалаҳои назарии таҳқиқи истилоҳоти кулолгарӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ» унвон гирифта, дар он масъалаҳои назарии истилоҳот, таърихи омӯзиш ва назару андешаҳои олимони ин соҳа, сарчашмаҳои ташаккули истилоҳоти кулолгарии забонҳои тоҷикиву англисӣ, таҳлили решашиносии бархе аз истилоҳоти кулолӣ, таснифоти мавзӯии истилоҳот таҳлил гардидааст. Боби мазкур аз панҷ фасл иборат аст.

Дар фасли якуми боби якум «**Шарҳу тавзеҳи назарии истилоҳот дар забоншиносии муосир»** рӯзе ба пайдоиши назарияи истилоҳ ва истилоҳшиносӣ, рушду омӯзиши он дар забоншиносӣ маълумот дода шуда, назару андешаҳо ва натиҷаи таҳқиқоти забоншиносон дар бораи истилоҳ таҳлилу баррасӣ гардидааст.

Истилоҳ дар таркиби луғавии ҳар як забон мавқеи густурдаеро касб намуда, бо баъзе хусусиятҳои фарқкунандаи қорбурдӣ, луғавӣ-маъноӣ, сарфӣ ва услубӣ-номинативӣ аз дигар воҳидҳои забон тафовут дорад. Яке аз аломатҳои хоси истилоҳот ин ташкили соҳти он ба шумор меравад. Дар натиҷаи рушди бемайлони илму техника дар шароити ҷаҳонишавӣ ҳар як соҳаи муайян соҳиби захираи истилоҳотии худ гардид. Ҳар як истилоҳ як унсур забон аст, ки моҳияти хоси илмӣ дошта, бо аломатҳои махсуси худ аз калимаҳои умумистеъмоли тафовут мекунад.

Ба андешаи мо истилоҳ ин калимаву ибораест, ки танҳо ба як соҳа марбут буда, тафовути он аз калимаи умумистеъмом танҳо дар ҷумлаву матни соҳавӣ ҳувайдо мегардад. Он ҳам мисли калима қодир аст, ки хусусиятҳои сермаъноиву муродифӣ ва ҳамгунӣ дошта бошад.

Дар фасли дуюм «**Мафҳумҳои меҳварии истилоҳоти кулолгарӣ дар сарчашмаҳои илмиву таърихӣ**» шарҳу тавзеҳ дода мешавад. Инсоният аз давраҳои пайдоишаш бо гилу хок саруқор дошт ва аз он маҳсулоти гуногуни барои зиндагиаш заруриро омода мекард. Сафолпораҳо, маснуоти сафолӣ дар ҳар ҷое, ки ҳафриёт гузаронида мешаванд, ёфт мегарданд ва доир ба хусусияти сафол дар ин ё он ёдгории таърихӣ, дар бораи анвои гуногуни он таҳқиқоти бешумори олимон, бостоншиносон, санъатшиносон, кимиёдонҳо, инчунин намоёндагони соҳаҳои мухталифи илм ба нашр расидаанд.

Агар ба таърихи пайдоиши истилоҳоти кулолгарӣ назар афканем, луғоту истилоҳоти он давраро метавон ба ду давраи калон гурӯҳбандӣ намуд: **1. Истилоҳоту ибора-истилоҳоти мансуби давраи кулолгарии дастӣ.** Таърихи пайдоиши ин давра то ҳол равшан набуда, роҷеъ ба истилоҳу ибора-истилоҳоти он байни муаррихон баҳсу мунозира давом дорад. Асосан фаъолияти кулолгарии ин давра ба воситаи даст сурат гирифта, аз истилоҳу ибора-истилоҳоти зерин иборат буд: *гил – clay, зарф – vessel; маҳсулоти сафолӣ – earthenware, ware; кӯра – kiln; сафолгарӣ – pottery; чархи кулолӣ – potter’s wheel.* Аксарияти истилоҳи зикршуда дар шакли ибора-истилоҳ истеъмол мегарданд. **2. Истилоҳоту ибораистилоҳоти мансуби давраи истифодабарии чархи кулолгарӣ.** Бинобар шаҳодати муаррихон, чархи кулолгариро инсоният 3500 сол пеш аз мелод ихтироъ кардааст ва бо ҳамин давраи нав дар технологияи коркарди гил ва сохтани сафол ба вучуд меояд. Дар кишварҳои гуногуни олам то кунун бо истифодаи чархи кулолгарӣ маҳсулот истеҳсол мекунанд. Он луғоту истилоҳоте, ки дар ин давра роҷ буданд, инҳо ба шумор мераванд: *кулолӣ, хумдон, хунарҳои аъҷубасозӣ, танӯрсозӣ, кулоли дастӣ, хок, маҳсулоти кулолӣ, хоки кулол, хокканак* [ТКИД, 1966, 231]. Агар ба сохтори морфологияи истилоҳоти зикршуда назар афканем, аксарияти онҳо ба сифати ибора-истилоҳот, ки ба воситаи алоқаи нахвӣ изофӣ сохта шудаанд, имрӯзҳо дар истеъмоланд.

Дар фасли сеюми боби якум «**Сарчашмаҳои ташаккули истилоҳоти кулолгарии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ**» он сарчашмаҳои таҳлилу баррасӣ мегарданд, ки дар ташаккулу тақомули истилоҳоти кулолгарии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҷойҳои хосе доранд. Нақши асарҳои таърихиву ҷуғрофӣ, илмиву бадеӣ ва вожаномаву фарҳангномаҳо дар рушду тақомули истилоҳоти кулолгарии забонҳои тоҷикиву англисӣ бағоят калон буда, маъмултаринашон: «Тоҷикон» [Ғафуров, 2020], «Картинный археологический словарь» [Савониди, 1995], «Гончарное производство Средней Азии» [Пещерева, 1959], «Керамика Таджикистана XX-XXI веков» [Одинаев, 2018] ва ғ. ба шумор мераванд.

Фасли чоруми боби якум «**Таҳлили решашиносӣ бархе аз истилоҳоти меҳварии соҳаи кулолӣ дар забонҳои муқоисашаванда**» ном дошта, дар он ҷанде аз вожаву истилоҳоти калидии соҳаи кулолӣ аз нигоҳи решашиносӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор мегирад. Дар ин фасл истилоҳоти *гил, кулол, кӯза, дӯлча, кӯра, pot, potter, clay, cup, kiln* аз лиҳози хусусияти решашиносӣ муқоиса гардидаанд.

Аз таҳлили решашиносӣ истилоҳоти англисӣ, ки зикрашон дар боло рафт, маълум гардид, ки онҳо аз забонҳои латинӣ (*cup, kiln, base, flux*); юнонӣ

(*beaker*); олмонӣ (*clay, bowl, wheel, slip, ware, fettle, fire, quill, rib, sand, wire*); фаронсавӣ (*pot, soil, plate, vase, cover, pitcher, bat, enamel, cone, flamble, lustre, lute, mould, pintch, porcelain, bique*); даниягӣ (*dish, spoute, flint*) ва *италиявӣ* (*frit, majolica*) ба вучуд омада, имрӯз дар қатори луғоту истилоҳоти кулолии забони англисӣ як қисми таркиби луғавиро ташкил медиҳанд.

Аз ин лиҳоз мо зарур мешуморем, ки истилоҳоти иқтибосии соҳаи кулолии забони англисиро дар шакли диаграмма пешниҳод намоем.

Диаграммаи № 2

Дар фасли панҷуми боби якум «Таснифоти мавзуии истилоҳоти кулолгарӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ» луғоту истилоҳоти кулолгарӣ ба гурӯҳҳои муайяни луғавию маъноӣ ва мавзӯӣ дастабандӣ гардиданд, ки қисми зиёди истилоҳоти ин бахш дар таркиби луғавии забон ва лаҳҷаҳои он маҳфуз аст. Ҳамин тавр, истилоҳоти кулолгарии забонҳои тоҷикӣ ва англисиро аз лиҳози вижагии мавзӯӣ метавон ба таври зайл гурӯҳбандӣ намуд:

1. Истилоҳоти мансуб ба шугъл дар соҳаи кулолӣ. Ба ин гурӯҳ истилоҳоти зерин шомиланд: *кулол* – *potter* [OALD, 2010, 1185]; *кӯсақоз* – *bowl-maker*; *кӯзасқоз* – *jug-maker*.

2. Истилоҳоти мансуби олот ва воситаҳои истеҳсолати маснуоти кулолӣ. Гурӯҳи мазкур аз номгӯи таҷҳизот, асбобу анҷом ва олите, ки барои ҳамаи соҳаҳои пешаи кулолгарӣ истифода мешаванд, иборат аст, ба монанди: **чархи кулолӣ** [Ғафуров, 2020, 67] – **potter’s wheel** [TNGWIDEL Volume II, 1971, 745]; **қолаб** [ҒТЗТ. Ҷ.1., 2008, 688] – **form for pottery processing**. Ҳар як маҳсулати кулолӣ аз номгӯи маҷмуи истилоҳоти мушаххас иборат аст: **тахтаи лоймоӣ** – **board for clay mixing**; **асптахта** (аспчӯб, ҳарак) – **potter’s chair** (chair in which potter sits within work on wheel); **мола** [Доро Ҷ.1., 2021, 564-565] – **trowel** [TNGWIDEL, 1971, 1059].

3. Истилоҳоти мансуби ашёи хоме, ки барои истеҳсоли маснуоти кулолӣ истифода мешавад. Яке аз истилоҳоти меҳварии гурӯҳи мазкур вожаи **хок** – **soil** ба шумор рафта ҳамчун ибора-истилоҳи изофии **хоки кулолӣ** [Пещерева, 1959, 214] – **pottery clay** маъмул аст. Маврид ба таъкид аст, ки хоки кулолӣ анвои гуногун дошта, ҳар яке аз онҳо дар забонҳои муқоисашаванда бо истилоҳ ва ибора-истилоҳоти махсус ифода меёбанд: **хоки сафед** [Пещерева,

1959, 140] – *white clay, argil*; **хоки малла, хоки зардчатоб** – *yellowish clay*; **хоки кабуд** [Пещерева, 1959, 140] – *blue clay*; **хоки сурх** – *red clay* ва ғ.

4. Истилоҳоти мансуби макон ва раванди истеҳсоли маснуоти кулолӣ. Маконе, ки бевосита кулолгарон дар он ба тайёр намудани маснуоти кулолӣ машғуланд, ҳамчун истилоҳи **дукон** маъруф буда ҳамзамон бо калимаҳои **коргоҳ** ва **устохона** муродиф аст. Муодили англисии истилоҳи **дукон** вожаи **workshop** буда, дар он ду оташдони кулолгарӣ барои пухтани маснуот, ки ҳамчун истилоҳи **хумдон** ё **кӯра** маъмуланд, чой дода шудааст.

5. Истилоҳоти мансуби намудҳои тайёршудаи маснуоти кулолӣ. Дар ин гурӯҳ тавсифи умумии намудҳои маснуоти кулолӣ вобаста ба шакли андозаашон, технологияи тайёр кардани онҳо, мавҷудияти нақшу ниғор мавриди таҳқиқ қарор мегирад. Масалан анвои гуногуни кӯза бо истилоҳоти зерин истеъмол мешаванд: **кӯзаи калон** – *a big jug*, **нимкӯза** – *a half jug*, **кӯзача** – *a small jug*. Илова бар ин, як қатор истилоҳе мавҷуданд, ки маснуоти ба кӯза монанд бударо ифода намуда, барои иҷрои вазифаҳои мухталиф истифода мешаванд: **кӯгача** // **кӯгича** [Пещерева, 1959, 233], *пастнӯлак ва ё пастнӯлук* [Пещерева, 1959, 57], *кӯзаи қарин, сепоя, қал-қал ва ё кул-қул* [Пещерева, 1959, 237], *чазна, дӯлча* [Пещерева, 1959, 236], *тумча, зеби нул, бунук* ва ғ. Дар баробари ин анвои мухталифи истилоҳоти махсусе, мавҷуданд, ки барои нигоҳдошти шир истеъмол гардида чун **хурма** маъмуланд: *дугӯша* [Пещерева, 1959, 67], *чоргӯша, бепоя, безӯшак, бесаргӯш, хурмача* [Пещерева, 1959, 60], *хурмаи яктоғӣ, хурмаи дутоғӣ, хурмаи сетоғӣ, хурмаи чортоғӣ, нимхурма, якдаста, мангича* [Пещерева, 1959, 68] ва ғ.

Боби дуюм «**Вижагиҳои луғавӣ-маъноии истилоҳоти кулолгарӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ**» ном гирифта, аз чор фасл иборат аст. Дар он хусусиятҳои луғавию маъноии истилоҳоти кулолгарии забонҳои муқоисашаванда мавриди таҳқику таҳлил қарор дода шудаанд. Луғоту истилоҳоти кулолӣ дорои падидаҳои мухталифи забонӣ, мисли сермаъношавиву ҳамгуншавӣ ва муродифшавӣ буда, тавбамшавии истилоҳот бо падидаҳои фавқ низ, дар боби мазкур таҳлил мешаванд.

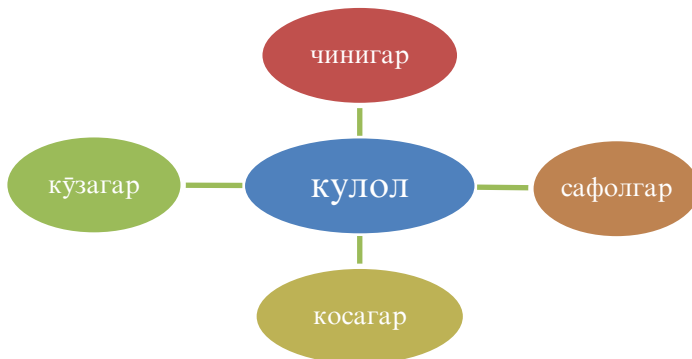
Дар фасли якум «**Сермаъношавии истилоҳоти кулолгарии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ**» мавриди таҳлилу баррасӣ қарор мегирад. Истилоҳи **гил** яке аз истилоҳоти меҳварии соҳаи кулолӣ махсуб ёфта, сермаъно аст ва дар сарчашмаҳо чунин тавзеҳ ёфтааст: «замин, хок, сафол, омезаи хоку об, ки часпанда аст ва бо мурури вақт саҳт ё хушк мешавад; лой» [Доро, 2021, 179]. Муодили англисии **гил** исми **clay** буда, дар фарҳангҳои тафсири ба маъниҳои зайл омадааст: «**Clay** is a kind of earth that is soft when it is wet and hard when it is dry. Clay is shaped and baked to make things such as pots and bricks»; a stiff, sticky fine-grained **earth** that can be moulded when wet, and is dried and baked to make bricks, pottery, and ceramics; sediment with particles smaller than silt, typically less than 0.002 mm; a hardened **clay** surface for a tennis court; a clay court; the substance of the human body this, lifeless clay» [TNGWIDEL, 1971, 234] – хоки саҳти часпаки майдадонаест, ки хангоми тар будан коркард гардида, пас аз хушкӣ пухта шуданаш барои сохтани маснуоти сафолӣ ва кулолӣ истеъмол мешавад; таҳшини бо қисмҳои назар ба лойқа хурдтар, ки дорои андозаи одатан аз 0,002 мм камтар аст; қабати болоии хоки саҳтшуда, ки барои майдони бозии теннис ба сифати майдони хокӣ истифода мешавад; моддаи

бадани инсон; хоки мурда. Аз панҷ маъное, ки зикрашон рафт, танҳои маъниҳои якум, дуум ва сеюм дар соҳаи кулолӣ ба сифати истилоҳ қорбурд гардидани вожаи «slay»-ро бозгӯ мекунанд.

Дар фасли дуум «**Муродифшавии истилоҳоти кулолгарии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ**» таҳлил карда шудаанд. Муродифҳо ё худ синонимҳо воҳидҳои мебошанд, ки шаклан аз ҳам фарқ карда, аз ҷиҳати маъно баробар ё ба ҳамдигар хеле мушобеханд. Дар низоми истилоҳоти кулолии забонҳои тоҷикиву англисӣ миқдори зиёди истилоҳ-муродифоте мавҷуданд, ки бо баъзе аз хусусиятҳои қорбурдии худ аз ҳамдигар тафовут доранд. Бояд қайд кард, ки байни калимаҳои ба ҳам муродиф инчунин аз лиҳози сохторӣ фарқият ба назар мерасад. Аз ин рӯ вобаста ба мансубияти морфологӣ муродифҳои забонҳои муқоисашавандаро метавон ба чунин гуруҳҳои сохторӣ тақсим намуд: а) муродифҳои сода, яъне муродифҳои, ки танҳо аз як реша иборатанд: *кӯза, сабӯ, қадаҳ, чом, пиёла, jug, pitcher, ewer, pot*; б) муродифҳои сохта, яъне муродифҳои, ки дар таркиби худ пешванд, пасванд ва пешванду пасванд доранд: *кӯзача, кӯзагар, косагар, гулдон, офтоба, хумдон*. в) муродифҳои мураккаб, яъне муродифҳои, ки аз ду ва ё зиёда реша иборатанд: *ғилҳок, обдаста* [Пешерева, 1959, 177], *ғилқор, чархдег, лойқор, нимхурма, кӯзасоз*. Масалан, истилоҳи мураккаби **обдаста** [Доро Ҷ.2, 2021, 65] аз ду реша, яъне **об** ва **даста** иборат буда, муродифҳои он исми дигари мураккаби **дастшӯй**, исми сохтаи **офтоба** [Доро Ҷ.2, 2021, 109] ва исми содаи **ибриқ** [Доро Ҷ.1, 2021, 354] ба шумор меравад. Муодили истилоҳи **обдаста** дар забони англисӣ **narrow-paced jug** буда, аз нигоҳи маънӣ якрангу, аз лиҳози шакл таркибӣ ё ибора-истилоҳ аст.

Дар зер муродифоти истилоҳи **кулол** ҳамчун намуна дар шакли диаграмма пешниҳод карда мешавад:

Диаграммаи № 3

Ҳамин тариқ, падидаи муродифот низ ба истилоҳоти кулолгарии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ хос буда, дар бештари ҳолатҳо аксарияти ин истилоҳот ҷойгузини якдигар буда метавонанд.

«**Ҳамгуншавии истилоҳоти кулолгарии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ**» дар фасли сеюми боби дуюм таҳлилу баррасӣ мегардад. Ҳамгунаҳо дар баробари сермаъноиву муродифот ва мутаазод яке аз падидаҳои муҳимми ҳар як забон маҳсуб ёфта, бо баъзе аз хусусиятҳои худ тафовут доранд. Ҳамин тавр, мо он омонимҳое, ки дар раванди таҳқиқ ҷамъоварӣ шуданд, ба таври зайл дастабандӣ намудем: **1. Омонимҳои луғавӣ.** Дар ҳарду забон ҳам, омонимҳои луғавӣ гуфта, вожаву истилоҳоеро меноманд, ки аз нигоҳи шакл якранг буда, ба як ҳиссаи нутқ мансубанд. Агар исми **ҷогаҳ** дар забони адабии тоҷик ҳамчун «ҷой барои хоб», «рахти хоб», «таҳти хоб», «бистар» истеъмоли гардад, аммо дар соҳаи кулолгарӣ вожаи **ҷогаҳ** маънои «**зарф**»-ро ифода мекунад. Истилоҳи «**чарх**» ба сифати омоним дар Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ ба чунин маъноҳои омадааст: 1. Ҳар чизи гирд, ки ба даври меҳвари худ мегардад, ғилдирак; чарх заданд; а) гирд гаштан, давр задан; б) гардиш кардан, роҳ рафта тамошо кардан; 2. Асбобҳои бо чарх коркунанда; чархи кулолгарӣ, чархи ресмонресӣ; чарху дук асбоби ресмонресии дастӣ; 3. Номи дастгоҳи чархдоре, ки дар он асбобҳои теғдорро дошта тез мекунанд; кордро чарх доштан кордро дар чарх тез кардан; 4. маҷ. осмон, сипеҳр, фалак; чархи аҳзар осмони кабуд; 5. маҷ. гардиш; чархи айём гардиши рӯзгор, гузашти замон [ФТЗТ, Ҷ.2, 2008, 539]. Муодили англисии исм-истилоҳи «чарх» дар забони англисӣ воҳиди «wheel» буда, дар фарҳанги The new Grolier Webster International Dictionary of the English Language чунин тавзеҳ ёфтааст: «1. wheel (rotating circle with spokes) (чарх (бо парра чарх мезанад)); hydraulic wheel (чархи гидравликий); steering wheel (чархи суккон, чанбараки рул); driving wheel; driving sprocket (ғилдираки асосӣ); 2. cart wheel (чархи ароба); acrobatic figure (шакли дорбоз); 3. narcotic pills (ҳаби нашъадор, ҳаби мадхушкунанда)» [TNGWIDEL, 1971, 985]. Ҳамин тавр, аз шарҳи истилоҳи **чарх** дар ду забони таҳқиқшаванда маълум гардид, ки дар ҳар ду забон ҳам, истилоҳи мазкур қобилияти ба худ гирифтани падидаи ҳамгуншавиро дорост. **2. Омонимҳои сарфӣ.** Ин навъ омонимҳо вожаву истилоҳоте мебошанд, ки ба ҳиссаҳои мухталифи нутқ мансубанд. Исми мураккаби **workshop** дар сарчашмаҳо ба чунин маънӣ омадааст: «1) a shop or building where any work or handicraft is carried on; 2) a meeting at which a group of people engage in intensive discussion and activity on a particular subject or project; 3) present a performance of (a dramatic work), using intensive group discussion and improvisation in order to explore aspects of the production prior to formal staging» [TNGWIDEL, 1971, 1147]. Аз се шарҳи истилоҳи **workshop** маълум гардид, ки ду шарҳи аввал ба маънои исми омада, шарҳи сеюм маънии феъл дорад ва омоними сарфӣ будани истилоҳи зикршударо бозгӯ мекунад.

Маврид ба таъкид аст, ки агар омонимҳо аз якгараф бо сабаби тавофути маъноии вожаҳо дар истилоҳоти кулолӣ ба вучуд оянд, аз тарафи дигар пайдо шудани онҳо дар забони адабӣ амри воқеист. Илова бар ин, бештари омонимҳо дар натиҷаи тавофути беандоза дар маънои як қатор вожаҳо байни соҳаҳои мухталифи илму техника ва саноату истеҳсолот ба вучуд меоянд.

Дар фасли чоруми боби дуюм «**Истилоҳоти иқтисодии кулолгарӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ**» роҳҳои воридшавии вожаҳои иқтисодӣ таъсиф мешаванд. Вожаҳои аслии тоҷикиву англисӣ асоси манбаъву сарчашмаи ташаккулу таҳаввули истилоҳоти қасбу ҳунар ба шумор мераванд. Ин гуруҳи

истилоҳот низ дар низоми истилоҳоти саноати кулолӣ мавқеи густурда дошта, чузбӣ асосии онҳоро вожағони аслии зерини тоҷикиву англисӣ созмон мидеханд: *сафол, гил, коса, лой, чарх, офтоба, дастшӯй* [Пещерева, 1959, 71], *хум, деғ; earthenware, ceramic, clay, wheel, narrow-naked jug for washing (watering), washstand, washbowl, pot, copper* [OALD, 2010, 336] ва ғ. Бо вучуди ин дар таркиби луғавии забонҳои тоҷикиву англисӣ, аз ҷумла дар истилоҳоти соҳаи кулолӣ миқдори зиёди вожаҳои иқтибосӣ ҷой доранд. Аз ин рӯ он вожаву истилоҳоти иқтибосие, ки дар раванди таҳқиқ ҷамъоварӣ шудаанд, мо ба таври зайл дастабандӣ намудем:

Иқтибосоти арабӣ. Он истилоҳоте, ки аз азбони арабӣ иқтибос шудаанд хеле маъмул буда дар соҳаи касбу ҳунар фаровон истифода мешаванд: **дуқон** [Пещерева, 1959, 155], **халифа, қадах, тавақ, машрафа** [Пещерева, 1959, 244], **наққош, нақш** ва ғ.

Истилоҳоти русӣ-байналмилалӣ. Иқтибос гардидани вожаву калимот ва истилоҳоти русӣ-байналмилалӣ ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ омили таъриҳӣ дошта, яке аз ҷунин омилҳо ин ҳамроҳшавии кишварҳои Осиёи Миёна ба ҳайати давлати Империяи Рус ба шумор меравад. Истилоҳоти русӣ-байналмилалӣ як қисми муҳими луғоти соҳаи кулолгарӣ ба шумор рафта ба маснуоти истеҳсоли кулолӣ ва номгӯи анвои маснуоти кулолӣ марбутанд: **фабрика, сех, турба, печка, глазур, кафел, сувинер, майолика, сервис, графин, самовор, кубок** ва ғ. Бештари вомвожаҳои русӣ-байналмилалӣ ба таҳаввул дучор шуда, шакли овоии худро дигаргун карда ба низоми савтиёти забони тоҷикӣ мутобиқ шудаанд ва ин, пеш аз ҳама, ба вожағони гуфтугӯйие, ки ба забони адабӣ ворид гардидаанд, мансуб аст.

Роҷеъ ба истилоҳоти иқтибосии забони англисӣ ҳаминаро метавон зикр намуд, ки истилоҳоти асли баромадашон забонҳои юнониву лотинӣ буда, намуқаман аз ин забонҳо ва ҳам тавассути забонҳои дигар ворид шудаанд. Равобити густурдаи маданияти мардуми Аврупо бо Шарқ сабаби таъсири пурзури забони юнонӣ ба забонҳои эронӣ ва ҳиндуаврупой гардид. Дар тафовут аз забони англисӣ, ки табиатан аксари истилоҳоти иқтибосшудаи он морфемаҳои лотиниро соҳибанд, дар забони тоҷикӣ иқтибосоти зиёди забонҳои арабиву русӣ бештар маъмуланд. Саҳми асосиро дар ташаккули истилоҳоти кулолгарӣ ё сафолӣ ин забонҳо номҳои кимиёвӣ, ҳосиятҳо ва бузургҳои физикӣ ва номи баъзе маҳсулоти сафолӣ мебозанд, ба монанди: *additive – илова, изофа; agent – ашё, мавод; arcanum – аркан; amorphous – амфорӣ; barium – барий; ceramics – керамика; colo(u)r – ранг; corundum – сунбод; gypsum – гач; glue – ширеш; gravity – вазнинӣ, вазн; flux – худозиш, худохтан; ferrum – оҳан; lithium – литий* [TNGWIDEL, 1971] ва ғ.

Ба ин гурӯҳ истилоҳоте, ки чузъан ба таҳаввули сарфӣ дучор гардиданд, низ дохил мешаванд. Иқтибосшавии чузъӣ ин усули иқтибосшавиест, ки танҳо морфемаи муайяни калима иқтибос мешавад. Дар забонҳои муосир миқдори зиёди вожаҳо, пешванду вандҳои басомади юнониву лотинӣ доранд, ба монанди: *мувофиқати биологӣ – biocompatibility; керамография – ceramicsgraphy; гафнит – gahnite; хоҷаҳо – nanopowders –; бисёрмарҳила – polyphase; серуретан – polyurethane* [TNGWIDEL, 1971].

Боби сеюм «**Таҳлили сохтори истилоҳоти кулолгарӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ**» ном гирифта, ба таъйини хусусиятҳои умумӣ ва фарқкунандаи сохтори истилоҳоти кулолгари забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бахшида шудааст. Он аз чор фасл иборат аст.

Фасли якуми боби сеюм «**Усулҳои асосии истилоҳосозии истилоҳоти кулолгари забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ**» ном дошта, он ба таснифи роҳи усулҳои асосии истилоҳосозии забонҳои тоҷикиву англисӣ бахшида шудааст.

Бояд зикр кард, ки дар ҳоли ҳозир роҷеъ ба роҳи усул ва шеваҳои калимасозиву истилоҳосозӣ диду назари яқранг вучуд надорад. Ба андешаи забоншинос Ҷ. Сагер, созмони истилоҳот бо ду роҳи сурат гирифта метавонад: истифодаи калимаҳои дар таркиби забон мавҷудбуда, яъне аз ҳисоби калимаҳои дар забонбуда ва созмони воҳиди луғавии нав [Сагер, 1980, 71-80]. Истилоҳшинос В.М. Лейчик таъкид бар он мекунад, ки усулу шеваҳои ташаккули истилоҳоти як соҳаи муайяни дониш бо роҳҳои эҷоди воҳидҳои луғавӣ, ки ба ин забони табиӣ хос аст, мувофиқат мекунад [Лейчик, 2007, 108].

Ба андешаи мо, назару андешаҳои мухталиф роҷеъ ба ин масъала дар он аст, ки ҳар истилоҳ дар дохили ҳар як забон роҳи усулҳои созмонебӣ худро дорад. Дар раванди таҳқиқ, таҳлил ва баррасии маводи чамъшуда маълум гардид, ки усулҳои зерини истилоҳосозиву истилоҳгузинӣ дар сохтани истилоҳоти соҳаи кулолгари забонҳои тоҷикиву англисӣ маъмуланд: сарфӣ ва ё вандафзоӣ, яъне сохтани истилоҳ ба воситаи пешванду пасванд; наҳвию сарфӣ; сарфию наҳвӣ; луғавӣ-семантикӣ.

Дар фасли дуюми боби сеюм «**Таҳлили сохтори истилоҳоти соҳаи кулолгари забонҳои тоҷикиву англисӣ дар асоси усули сарфӣ истилоҳосозӣ**» истилоҳоти соҳаи кулолгари забонҳои муқоисашаванда дар асоси усули сарфӣ таҳлилу баррасӣ шуданд.

Дар ин фасл пеш аз он ки ба таҳлили сохтори истилоҳот кулолгарӣ дар асоси усули сарфӣ тавачҷуҳ шавад, нахуст, истилоҳоти сода тавсиф гардиданд. Дар ҳарду забон ҳам, миқдори истилоҳоти сода зиёд буда, қисми бештари онҳо исм ба шумор мераванд, яъне исм-истилоҳҳо дар муқоиса ба дигар ҳиссаҳои нутқ ин гурӯҳи истилоҳотро дар таркиби луғавии забони муқоисашаванда муаррифӣ мекунад: *ҳок, гил, сафол, қўза, зарф, хум, қўра* [Пещерева, 1959, 198]; *clay, soil, pot, jug* ва ғ.

Гурӯҳи сершумори истилоҳоти соҳаи кулолгари забонҳои тоҷикиву англисиро, истилоҳоти сохта ташкил медиҳанд, ки маҳз, онҳо бар мабной усули сарфӣ ё вандафзоӣ сохта шудаанд. Ҳамин тавр, мо дар зер он истилоҳоте, ки тавассути ду ванди муҳимми калимасоз, яъне пешванду пасванд сохта шудаанд, бо унвони «сохтани истилоҳ бо пешванд» ва «сохтани истилоҳ бо пасванд» ёдовар мешавем.

1. Сохтани истилоҳ бо пешванд. Нақши пешвандҳо дар созмони истилоҳоти соҳаи кулолии забони тоҷикӣ маҳдуд буда, дар забони англисӣ саҳми назаррас доранд. Аз ин рӯ, дар зер пешвандҳои англисӣ, ки ба воситаи онҳо истилоҳҳои кулолӣ сохта шудаанд, ба таври зайл пешниҳод мешаванд: **re-**: *reformulate* – ба шакли *маснуоти сирдор тағйирот даровардан*, яъне *дигаргун намудани шакли он*; **de-**: *degradation* – *раванди химиявии ҷудошавии*

молекулаҳои об аз кристаллогидратҳо, алаҳусус ҳангоми гармишавии гил ва каолинҳо; **non-**: *nontoxic* – безахр; **pre-**: *preheating* – қаблан гарм кардани маснуоти кулоӣ ва ё қаблан гарм кардани оташдон ё кӯра; **im-**: *immature* – хом, нопухта; **poly**: *polychrome, polychromatic* – полихромӣ, ҳаррангӣ, бисёррангӣ, серрангӣ; **under-**: *underfired* – нимпухта, чалапухта, пухта норасида, *underglaze* – ранг ё хокаи, ки дар маснуоти кулолӣ пеш аз сирдавонӣ истифода мешавад; **over-**: *overglaze* – хокаи таркиби ранги сафол барои наққоши рӯйи сир [TNGWIDEL, 1971, 675].

2. Сохтани истилоҳ бо пасванд. Дар муқоиса бо пешвандҳо, нақши пасвандҳо дар сохтани истилоҳоти соҳаи кулолии забонҳои қиёсшаванда хеле калон буда, дар зер мо роҷеъ ба дараҷаи корбурд ва мавқеи онҳо дар истилоҳсозӣ таваққуф мекунем. Ҳамин тавр, дар раванди таҳлил, баррасӣ ва муқоисаи луғоту истилоҳоти чамбоваришуда сохта шудани истилоҳот ба воситаи пасвандҳои зерин муайян гардид: **-а:** *даста* (қисме аз абзор, қисми гилин, лотин ва ё хокии абзоре, ки ҳангоми корбурд ба даст мегиранд): *дастмаи кӯза, дастмаи хумдон, дастмаи офтоба; мӯҳра, калла, мола* [Пещерева, 1959, 139], *офтоба, кунда, қабза, парра* [Пещерева, 1959, 168], *ҷӯша* ва ғ. Дар бештари ҳолатҳо ба ҷойи пасванди **-а**, муродифи он унсури **-ак** истемол мешавад, ки бештар ба сифату исм ҳамроҳ шуда истилоҳ месозад: *дастак, зӯшак*. Муодили англисии пасванди мазкур унсури **-le** мебошад: **-le:** *handle* – *даста, дастак: pitcher’s handle, jug’s* ва ё *the handle of a jug, the handle of a pitcher; pot’s handle* ва ё *the handle of a pot*; пасванди **-ӣ:** *чинӣ* < зарфи чинӣ; сафолӣ < маснуоти сафолӣ; кулолӣ < асбоби кулолӣ, чизу чораҳои кулолӣ, абзори кулолӣ [Доро, 2021, 430]. Маврид ба таъкид аст, ки пасванди зикршуда яке аз пасвандҳои сермахсули забони тоҷикӣ ба шумор рафта, миқдори истилоҳоти тавассути он сохташуда беаҳдуд аст: *лоҷувардӣ, гунпӣ, чашиӣ, тағӣ, мӯрӣ, сарӣ, дуккӣ, шӯракӣ, кувӣ, чулӣ, лангарӣ, қолибакӣ, қаландарӣ, булбулӣ, ислимӣ*. Муодили пасванди мазкур дар забони англисӣ унсури **-ing:** *polishing, grinding smoothing* мебошад; пасванди **-гар:** *кулолгар* [Доро Ч.1, 2021, 430]; *кӯзагар* [Доро, 2021, 440]; *косагар* [Айни, 2013, 111]; *сафолгар* [Ғафуров, 2020, 633]; пасванди **-он:** *кулолон, ҳунармандон, наққошон;* **-чӣ:** *танурчӣ, уҷоқчӣ* [Пещерева, 1959, 164], *табақчӣ* [Пещерева, 1959, 207]; **-ғӣ:** *яктағӣ, дутағӣ, сетағӣ, чортағӣ, корчағӣ;* пасванди **-ак:** *кабудак, зардак, сурхак* [Пещерева, 1959, 39]; пасванди **-ан:** *пӯхтан, гузоштан, чиндан, молидан*. Муодили пасванди **-ан** дар забони англисӣ пешоянди **to** буда, шакли ибтидоии феълро бозгӯ мекунад: *to bake; to put; to lay;* пасванди **-дон:** *оташдон, хумдон, деддон, чирогдон* [Пещерева, 1959, 74], *ҳайкалдон, кулдон* [Пещерева, 1959, 155], *шамъдон, гулдон, нондон*. Дар забони англисӣ пасванди **-дон** муодил надошта, истилоҳоте, ки дар забони тоҷикӣ тавассути он сохта шуданд, дар забони англисӣ дар шакли сода ва мураккаб мустаъмаланд: *kiln, furnace, oven, hearth, candlestick, support, rest, stand, prop; pedestal, flowerpot* [TNGWIDEL, 1971, 375]; **- гарӣ:** *кӯзагарӣ, кулолгарӣ, сафолгарӣ, косагарӣ;*

Аз таҳлилу баррасии пасвандҳои кулолии забони тоҷикӣ маълум гардид, ки онҳо ба ду зергурӯҳ ҷудо мешаванд: 1) пасвандҳои сермахсул 2) пасвандҳои каммахсул. Қайд кардан ба маврид аст, ки нақши пасвандҳо дар сохтани истилоҳ басо назаррас аст. Аз ин лиҳоз, мо зарур мешуморем, ки пасвандҳои

сермаҳсули кулолии забони тоҷикиро дар зер дар шакли диаграмма пешниҳод кунем.

Диаграммаи № 4

Дар забони англисӣ низ, нақши пасвандҳои истилоҳсоз назаррасанд ва дар зер мо аз онҳо ёдовар мешавем:

Пасванди **-er:** *potter* – кулол, кулолгар; *painter* – сургар, пардоздеҳ; *blunger* – таҷҳизоти гилқӯб ё гилқӯббанд; *caliper* – парзор; *gigger* – чархи кулолгарӣ, доираи кулолӣ, ҳалқаи кулолӣ; *dampner* – демпфер; пасванди **-ing:** *baking, burning, jiggering, burnishing, belting, etching, facing, glazing, blacking, firming*; пасванди **-ery:** *pottery (ceramics, crockery, earthenware, terracotta, stoneware, china, porcelain)* – кулолӣ, сафолӣ; пасванди **-ium:** *barium* [TNGWIDEL, 1971, 79] – барий; пасванди **-ous:** *amorphous* [TNGWIDEL, 1971, 35] – аморфӣ, бешакл, беандоза; пасванди **-age:** *shrinkage* – фишор, тазйик; пасванди **-ory:** *refractory* – оташбардор, ба отаи тобовар; пасванди **-ence:** *fluorescence* [TNGWIDEL, 1971, 376] – партавафканӣ, рӯшноидиҳӣ; пасванди **-ness:** *glassiness* – шишамонанд, *whiteness* – сафедӣ; пасванди **-or:** *insulator* – маводи изолятсионӣ; *accelerator* – суръатфизо, тезонанда; пасванди **-ed:** *baked* – пухтагӣ, пухташуда; *altered* – технологияи шаклдиҳии маҳсулот, азнаворкардишуда; *fired* – пухташуда; пасванди **-oid:** *colloid* – коллоид; пасванди **-ish:** *claysish* – гилнок, гилдор, серлой; *whitish* – сафедтоб; *yellowish* – зардчатоб; *burnish* – пардоздиҳӣ, сайқалдиҳӣ; пасванди **-ment:** *treatment* – коркард; пасванди **-ity:** *fusibility* – қобилияти гудозиш; пасванди **-tion:** *reduction* – камшавӣ.

Сохтани истилоҳ ба воситаи пешванду пасванд. Усули сохтани истилоҳ ба воситаи пешванду пасванд дар ҳарду забон ҳам, тавассути ҳамроҳ гардидани онҳо ба решаю асос сурат мегирад. Дар ҳарду забони муқоисашаванда ҳам, дар сохтани истилоҳ-сифат пешванду пасвандҳо сахми хеле калон дорад. Тавассути пешванду пасванд ҳам сифатҳои асли ва ҳам сифатҳои нисбӣ сохта мешаванд. Миқдори истилоҳоти кулолие, ки дар забони англисӣ ба воситаи пешванду пасванд сохта шудаанд, хеле маҳдуд буда,

ангуштшуморанд: *deairing* – берун кардани ҳаво аз хамираи нарм, *unmelted* – худохтанашуда, *inorganic* – ғайриорганикӣ, ғайризинда; *delumping* – навъи нуқсонӣ сир – таранг кашидани қатра ва чин (қат)-ҳои он, ки дар натиҷа ё бо сабаби ордукунии сир ё қабати ғафси он, пурра тоза накардани сатҳи маҳсулот падида меоянд [Пиров, 2019,16].

Аз шарҳу тавзеҳи унсурҳои истилоҳосозӣ забони англисӣ маълум гардид, ки пасвандҳои ин забон ҳам, дар сохтани истилоҳоти қулолгарӣ мавқеи басо густурда доранд. Ҳамин тавр, мо зарур мешуморем, ки ба таври намуна дар шакли диаграмма пасвандҳои сермаҳсули ин забонро пешниҳод кунем.

Диаграмма № 5

Дар фасли сеюми боби сеюм «Таҳлили сохтории истилоҳоти қулолгарии забонҳои тоҷикиву англисӣ дар асоси усули нахвию сарфӣ» истилоҳоти гурӯҳи мазкур дар асоси усули сарфию нахвӣ истилоҳосозӣ таҳлил шудаанд. Истилоҳоти мураккаб дар ҳар ду забон ҳам, ҳамвора бо истилоҳоти содаву сохта дар таркиби луғавӣ як гурӯҳи муайяни захираи луғавиро ташкил мекунанд. Омӯзиши калимаҳои мураккаб дар ҳарду забон ҳам таърихи бисёрсола дошта, забоншиносон доир ба ин усули калимасозӣ дар давраҳои мухталифи рушди забон фикру андешаҳои худро баён сохтаанд.

Ҳамин тавр, дар зер ҳамаи истилоҳоти мураккаби мансуби соҳаи қулолгарӣ, ки дар раванди таҳқиқ чамъ гардидаанд, дар асоси таснифоти дар боло зикршуда, ба таври зайл дастабандӣ гардиданд: **истилоҳоти мураккаби пайваст**. Истилоҳосозии истилоҳоти мураккаби пайваст яке аз сермаҳсултарин навъҳои истилоҳосозӣ ба шумор рафта, аслан, аз решаҳои баробарҳуқуқ бо тарзу воситаҳои мухталиф сохта шуда, маъниҳои гуногунро ифода мекунанд; **истилоҳоти мураккаби омехта**. Дар низоми истилоҳоти қулолӣ забони тоҷикӣ як миқдори истилоҳоти мураккабе мавҷуданд, ки аз истилоҳоти мураккаби пайваст ва тобӣ ба қуллӣ тафовут доранд. Ин қабил истилоҳоти мураккабаз ду ва ё зиёда асос ва вандҳои калимасоз таркиб ёфтаанд. Ба воситаи ин усул аз ибора ва таркибҳои гуногун ба воситаи вандҳои истилоҳоти

нав сохта мешаванд. Истилоҳоти мураккаби омехта дар як маврид аз ду ва ё зиёда асос ва пасванди истилоҳсоз бунёд мегарданд. Ин намуди истилоҳоти мураккаб дар асоси қолаби муайян сохта мешаванд, ба монанди:

1. **Исм+исм+пасванд:** *кулолгарӣ, сафолгарӣ, кӯзагарӣ, косагарӣ* аз исмҳои модии **кулол, сафол, коса**, исми **гар**, пасванди **-ӣ** бунёд гардидааст: *кулол+гар+ӣ, сафол+гар+ӣ, кӯза+гар+ӣ, коса+гар+ӣ*. **Кулолгарӣ** – пешаи кулол ё кулолгар; **косагарӣ** – шугли косагар; косасозӣ, косатарошӣ. Ба воситаи қолаби мазкур сифатҳои омехтае сохта шудаанд, ки ба чархи кулолӣ мансубанд: *ним+чарх+ӣ*. Дар низоми истилоҳоти кулолӣ миқдори маҳдуди истилоҳоте мавҷуданд, ки дар асоси қолаби зикршуда сохта шуда, маънои ин ё он касбро ифода мекунад: *қум+буз+чӣ*.

2. **Исм+асоси замони ҳозираи феъл+пасванд.** Дар ин қолаб исм ва сифатҳои мураккаби омехта сохта шудаанд. Исмҳои мураккаби омехтаи **косасозӣ, косатарошӣ** аз исми модии **коса, гил, пошна, гул**, феълҳои асоси замони ҳозираи **соз, тарош, кун, бур, парто** ва пасванди **-ӣ** бунёд гардидааст: *коса+соз+ӣ, коса+тарош+ӣ, гил+кун+ӣ, пошна+бур+ӣ, гул+парто+ӣ* ва ғ. Аз исмҳои **об, оташ, чой, нон, санг, рӯған** асоси замони ҳозираи феълҳои **хӯр, гир, чӯш, кун, шикан, бар, мол, паз** ва пасванд-ак номи зарф сохтааст: *об+хӯр+ак, оташ+гир+ак, чой+чӯш+ак, нон+кун+ак, санг+шикан+ак, рӯған+гир+ак* ва ғ.

3. **Зарф+исм+пасванд:** *паст+нул+ак*. Дар ин қолаб танҳо калимаи **пастнӯлак** мушоҳида гардид, ки маънои «зарфе, ки даҳонаш ё нӯлаш дар қисми поёнии танаи он ҷойгир аст»-ро ифода мекунад.

4. **Шумора+исм+пасвандҳои -а** ва **-чӣ:** *як+даст+а, ду+гӯш+а, чил+об+чӣ*. Ин қолаб дар сохтани сифатҳои мураккаби омехта серистеъмом аст.

5. **Сифат+асоси замони ҳозираи феъл+пасванд:** *зард+паз+ӣ, кабут+гар+ӣ*.

Истилоҳоти мураккаби тобеъ. Яке аз серистеъмомтарин ва маъмултарин роҳи усули истилоҳсозӣ дар ҳарду забони муқоисашаванда ҳам, тарзи истилоҳсозии истилоҳоти мураккаби тобеъ ба шумор меравад. Истилоҳоти мураккаби тобеъ, ки ҳарду ҷузъашон аз исм таркиб ёфтааст, дар ҳарду забон ҳам, сермаҳсуланд.

Чунин истилоҳоти мураккабро ба гурӯҳҳо зерин дастабандӣ намудан мумкин аст:

а) Истилоҳоти мураккаби ифодакунандаи макони истеҳсоли маснуоти кулолӣ ва ё машғулият ва касбу кор: *усто+хона, лой+хона, хамир+тахта, меҳмон+хона, гил+бутта, ши+хона, об+даста, сар+хона, ош+хона, лой+кор, дуг+коса, чарх+хона, гул+тубак, об+латта, лой+об, кулол+хона, аспак+чӯб*.

б) Истилоҳоти мураккабе, ки номи анвои мухталифи ашёҳоро ифода мекунад. Як қисми ин ашёҳо маснуоти рӯзгор буда, аз истеъмом баромадаанд: *тахта+санг, чароғ+ноя, чӯб+даст, чӯб+каду*.

в) Истилоҳҳои мураккабе, ки ҳар ду ҷузъашон калимаҳои аслии мебошанд: **бухорхона**. Вожаи *бухорхона* калкаи калимаи русии **парилка, паровая печь** мебошад.

Исм+Сифат. Яке аз қолабҳои маъмули истилоҳсозии исмҳои мураккаби тобеъ аз исм ва сифат сохтани истилоҳоти мураккаб мебошад. Зикрашро зарур мешуморем, ки бунёди бештари ин қабил исмҳои мураккаб иборати изофӣ ба шумор мераванд. Исм-истилоҳҳои мураккаби *даҳон+калон*, *даҳон+хурд*, *гардан+дароз*, *гардан+қӯтоҳ*, *лаб+борик*, *лаб+гафс*, *шикам+калон*, *шикам+хурд* ба маъниҳои *даҳони калон*, *даҳони хурд*, *гардани дароз*, *гардани қӯтоҳ*, *лаби борик*, *лаби гафс*, *шиками калон*, *шиками хурд* ба ҳаҷму андоза ва шакли ин ё он он чузъи маснуоти аз гилу сафол сохташуда мансубият дорад.

Шумора+исм: *як+даста*, *ду+даста*; *як+машика*, *ду+машика*

Исм+асоси замони ҳозираи феъл. Бештари истилоҳоти мураккаби тобеи ба воситаи қолаби мазкур сохташуда, маънои «касбу пешаро дар саноати кулолӣ» ифода мекунад: *танур+соз*, *ҳуштак+соз*, *хок+каиш*, *лой+каиш*, *лой+гар*.

Исм+Исм. Қолаби мазкур дар забони англисӣ хеле сермаҳсул буда, миқдори истилоҳоти мураккаби тобеи ба воситаи он сохташуда зиёд аст. Истилоҳоти дар асоси ин қолаб сохташуда бештар ба маънои “макон ё ҷойе, ки кулолгарон дар он ба истеҳсоли маснуоти кулолӣ машғуланд” далolat мекунад: *work+shop* – *дукони кулолӣ*; *tool+kit* – *якдаста асбоб (маҷмуи асбобҳо)* *flame+ware*, *oven+ware* – *зарфи гармиустувор*, *оташибардор*, *hydro+meter* – *намсанҷ*; *pyro+meter* – *пирометр*, *stone+ware* – *зарфи сафолӣ*, *mouse+hole* – *ҷойи ҳавобароӣ ё дудбароӣ дар кӯра ё хумдон*.

Аз таҳлили усули нахвию сарфӣ маълум гарид, ки миқдори истилоҳоти тавассути ин усул сохташуда дар ҳарду забон ҳам сершуморанд. Бештари истилоҳоти мураккаби ин забонҳоро исмҳои мураккаби тобеъ ташкил медиҳанд. Ҳамин тариқ, мо зарур мешуморем, ки таҳлили омории истилоҳоти мураккаби соҳаи кулолии забони тоҷикиро дар шакли диаграмма пешниҳод намоем.

Диаграммаи № 6

Дар фасли чорум «Таҳлили сохтори истилоҳоти соҳаи кулолгарии забонҳои тоҷикиву англисӣ дар асоси усули нахвӣ» истилоҳоти гурӯҳи зикршуда дар асоси усули нахвӣ истилоҳсозии таҳлил шуданд.

Дар забонҳои таҳқиқшаванда усули наҳви истилоҳсозӣ яке аз сермаҳсулгарин роҳи шеваи истилоҳсозӣ маҳсуб ёфта, дар созмони ин намуди истилоҳот чузъҳо ба якдигар ба воситаи алоқаҳои мухталифи наҳвӣ пайваст мешаванд. Ибора-истилоҳоти кулолӣ аз ду ва ё зиёда калима иборат буда, чузъҳои он тавассути алоқаҳои гуногуни грамматикӣ ба якдигар алоқаманд пайваст гардида, мафҳумҳои мураккабро ифода мекунад. Чузъҳои бештари истилоҳоти кулолгарӣ аз унсурҳои гуногун сохта шуда, баъзи якдигар дар асоси алоқаи тобеъ пайваст гардидаанд, зеро ибора ҳам мисли калима ба гурӯҳи воситаҳои номинативӣ мансуб буда алоқаи ашъу ҳодиса ва амалу аломатро инъикос мекунад.

Гузашта аз ин, ибора-истилоҳот низ мисли истилоҳоти мураккаб дар асоси қолибҳои муайян созмон меёбанд. Дар забони тоҷикӣ ибора-истилоҳоти мансуби соҳаи кулолӣ ба воситаи қолибҳои зерин сохта мешаванд:

1. **Исм+сифат.** Истилоҳҳое, ки ба воситаи ин қолаб сохта мешаванд аз ду чузъ иборат буда, чузъҳо ба якдигар ба воситаи алоқаи изофӣ, ки ҳамеша ба чузъи якум ҳамроҳ мегардад, ташкил меёбанд: *нақшаҳои ҷандасӣ; муҷассамаҳои гилӣ; асбобҳои сафолӣ; мӯҳраҳои нақшин; зарфҳои сафолӣ* [Ғафруров, 2020, 44].

2. **Исм+исм.** Истилоҳҳое, ки тавассути ин қолаб сохта шудаанд, ҳарду чузъашон исми моддӣ буда, дар асоси алоқаи изофӣ пайваст шудаанд: *сарпӯши дег* [Пещерева, 1959, 69]; *сари дегдон* [Пещерева, 1959, 77]; *қолиби кӯза; қолиби тағора* [Пещерева, 1959, 140]; *дегу табақ* [Пещерева, 1959, 202]; *кӯзачаву қадаҳҳо, маҳорати кулолҳо.*

3. **Исм+исм+исм.** Дар асоси ин қолаб истилоҳоте сохта мешаванд, ки аз се чузъ иборат буда, чузъҳои якуму дуюм ба чузъи сеюм ба воситаи алоқаи изофӣ пайваст шуда, яке муайяншаванда ва дигаре муаянкунанда аст: *сарҳуми тумчаи обхӯрӣ* [Пещерева, 1959, 59].

4. **Исм+исм+сифат.** Микдори истилоҳоте, ки ба воситаи қолаби мазкур сохта шудаанд, хеле маҳдуд буда, ин намуди ибора-истилоҳот ба мақоли зисти кулолгарон ишора мекунад: *маҳаллаи кулолони боло* [Пещерева, 1959, 212]; *қисмҳои чархи кулолӣ* [Пещерева, 1959, 212]; *ороиши зарфҳои сафолӣ* [Ғафруров, 2020, 46].

5. **Исм+сифат+сифат.** Дар доираи ин қолаб истилоҳоте сохта мешаванд, ки ба сифату хусусияти маснуоти кулолгарӣ моро ошно месозанд: *зарфҳои сафолӣи турнақиқунигор; зарфҳои сафолӣи нақшин; зарфҳои сафолӣи бенақш* [Ғафруров, 2020, 42]; *мӯҳраҳои нақшини сангӣ* [Ғафруров, 2020, 44]; *нақшҳои ҳаққоқи ҷандасӣ* [Ғафруров, 2020, 46].

6. **Исм+сифат+исм.** Ба воситаи қолаби мазкур ибора-истилоҳҳое сохта мешаванд, ки нақшу нигори маснуоти кулолиро дар худ тачассум менамоянд: *амсилаи гилӣи хона; чархи гилӣи ароба* [Ғафруров, 2020, 43].

Дар забони англисӣ ибора-истилоҳоти мансуби кулолӣ ба воситаи қолабҳои зерин сохта мешаванд.

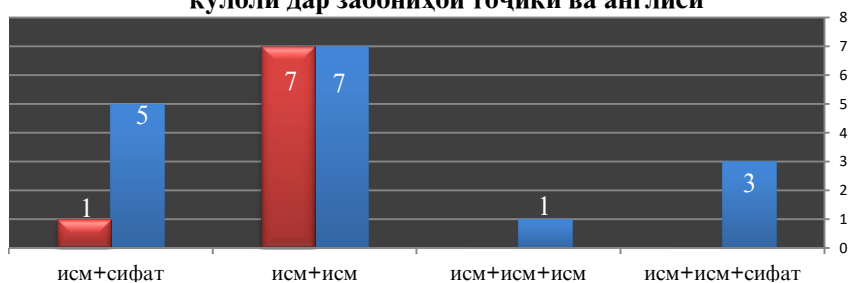
Исм+исм. Қолаби мазкур яке аз қолабҳое ба шумор меравад, ки тавассути он ибора-истилоҳоти мансуби маводи кулолӣ сохта мешавад: *clay body; ball clay; casting slip; glaze fit; hand building; kiln furniture; production pottery.*

Исм+сифат. Миқдори истилоҳоти тавассути қолаби мазкур сохташуда дар забони англисӣ хеле маҳдуд аст: **bone dry** – *гили комилан хушкшуда*.

Сифат+исм. Қолаби зикршуда яке аз сермахсулттарин роҳу усули ибора-истилоҳотро сифату исм ташкил карда, чузъи яқум ҳамеша тобеи чузъи дуум аст: **black core** – *чинсҳои қўҳи сиёҳранг*; **bone china** – *маснуоти сафолӣ*; **potter's wheel** – *чархи кулолӣ*; **potter's clay** – *хоки кулолӣ*; **pug mill** [TNGWIDEL, 1971, 773] – *таҷҳизоти гилқубанда*; **salt glaze** – *маснуоти сафолӣи сирдор*; **slab roller** – *гилдиракчаи чўбин*; **bone ash** – *дажголи сафолӣ*.

Диаграммаи № 7

Таҳлили оморӣ таркиби сарфӣ истилоҳоти соҳан кулолӣ дар забониҳои тоҷикӣ ва англисӣ

ХУЛОСА

Таҳлилу таҳқиқ, киёсу муқобалаи истилоҳоти кулолгарии забонҳои тоҷикиву англисӣ моро ба хулосаҳои зерин расониданд:

1. Бояд тазақури дод, ки истилоҳот як чӯзӣ ҷудонашавандаи забон ба шумор рафта, фарогири мафҳумҳои хосе аст, ки дар баробари вожагони умумистеъмол метавонад баёнгари фуруду фарози фарҳанги ҳар кавму миллат бошад.

Ба андешаи мо истилоҳ ин калимаву ибораест, ки танҳо ба як соҳа марбут буда, тафовути он аз калимаи умумистеъмол танҳо дар ибораву ҷумла ва матни соҳавӣ мушаххас мегардад. Он ҳам ба монанди калима қодир аст, ки хусусиятҳои сермаъноиву муродифӣ ва ҳамгуниро дошта бошад.

2. Таъкид намудан бамаврид аст, ки таркиби луғавии забон пайваста дар ҳолати рушду такомул буда, боиси ғайӣ гардидани он мешавад. Ҳангоми ҳамоҳангсозиву танзими истилоҳоти ин ё он соҳа ба назар гирифтани баъзе аз меъёрҳои марбут ба масоили истилоҳшиносиву истилоҳнигорӣ, истилоҳшиносиро зарур аст, ки ба вижагиҳои ин воҳиди серистеъмоли забон таваҷҷуҳи хоса зоҳир намоянд. Ба андешаи мо, муқаррар ва муайян намудани талаботи ягона ба истилоҳот аз тарафи олимону забоншиносон комилан дуруст нест, зеро ягона аломате, ки калимаи умумистеъмолро аз истилоҳ ҷудо мекунанд, истеъмоли он дар як соҳаи мушаххас аст. Яке аз хусусиятҳои асосии истилоҳ қорбурди он дар як соҳаи хос ва равшану возеҳ будани он ба мутахассисони ин ё он соҳа мебошад.

3. Яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи истилоҳоти кулолгарӣ ин равобити қорбурдию маъноии он бо дигар соҳаҳо, яъне кимиёву маъданшиносӣ ва фарҳангу ҳунар ба шумор меравад. Бар замми андешаҳои дар боло зикршуда, бояд хотирнишон сохт, ки низоми истилоҳоти кулолгарии забонҳои фавқуззикр на танҳо аз истилоҳоти сода, сохта, мураккаб ва таркибӣ, балки аз маҷмуи сершумори ибора-истилоҳот иборат аст.

4. Истилоҳоти кулолгарӣ як чӯзӣ ҷудонашавандаи таркиби луғавии забонҳои муқоисашаванда маҳсуб ёфта, онҳо бо баъзе аз хусусиятҳои маъноиву қорбурдии худ аз калимаи умумистеъмол фарқ мекунанд. Ҳамзамон сарчашмаи пайдоиши истилоҳот калимаҳои муқаррарии забон ба шумор мераванд.

5. Дар низоми истилоҳоти соҳаи қулолии забонҳои тоҷикиву англисӣ як зумра истилоҳоте мавҷуданд, ки фаъолияти ҳаррӯзаи мутахассисони ин соҳаро таҷассум мекунанд.

6. Истилоҳоти кулолгарии тоҷикиву англисӣ маҳсули ҳунари қулолону сафолгарони касбӣ мебошад. Ин ҳунари воло то имрӯз идома ёфта, дар марҳилаи рушд қарор дорад ва ба худ яке аз муҳимтарин санъати ороишию бадеиро касб қардааст. Заҳираи луғавии забонҳои муқоисашаванда дар қарабни рушду такомул буда, аксарияти луғоту истилоҳот моли забон маҳсуб меёбанд.

7. Рушду такомули минбаъдаи низоми луғоту истилоҳоти кулолгарии тоҷикиву англисӣ аз калимаву ибораҳои наवे, ки дар асоси вожаҳои аслии тоҷикиву англисӣ ва усулҳои истилоҳсозӣ сохта шудаанд, вобастагии кавӣ дорад.

8. Истилоҳоти кулолгарӣ дар забони адабӣ – классикӣ ва муосир дар бисёр мавридҳо ба худ маъноҳои маҷозӣ касб карда, бо ин васила ба таркиби луғавии забони адабӣ таъсири назаррас расонида, онро бо бисёр вожаҳои нави хос ғанӣ гардондааст.

9. Раванди рушди низоми истилоҳоти кулолии забонҳои муқоисашаванда аз ҳисоби калимаю истилоҳоти нав ва вожаҳои иқтибосӣ ғанӣ гардида, ба таркиби луғавии забонӣ таъсири амиқ расонидааст. Беҳтар гардидани муносибатҳои иқтисодиву фарҳангӣ ба зиёд шудани миқдори вомвожаҳои соҳаи кулолӣ оварда расонидааст.

10. Омӯзиши истилоҳоти кулолгарӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ на танҳо яке аз масъалаҳои муҳим ва муосири забоншиносии муқоисавӣ-типологӣ, балки забоншиносии қавмиву фарҳангӣ низ, маҳсуб меёбад. Вожаҳои истилоҳоти соҳаи кулолгарии забонҳои муқоисашаванда, моро бо осори гузаштаи мардуми тоҷикзабону англисзабон ошно месозад, зеро дар луғоти соҳаи ҷавобҷӯ анъанаҳои хоси суннативу таърихӣ ин мардум дарҷ гардидааст, ки ба сифати намуна аз таърихи қадимаи доштани ин забонҳо шаҳодат медиҳад.

11. Бе омӯзишу таҳқиқи осори қадимаи тоҷикӣ ва англисӣ таъйини вижагиҳои истилоҳозиву истилоҳозинӣ имконнопазир аст, зеро ин нахуст таҳқиқот оид ба истилоҳоти соҳаи кулолгарӣ дар забоншиносии муқоисавӣ маҳсуб меёбад. Аз ин рӯ, маҳз тавассути омӯзиши ҳамҷонибаи истилоҳоти соҳаи мазкур дар мавриди вижагиҳои луғавии ин забонҳо метавон маълумоти дақиқе фароҳам овард. Ғайр аз ин, тавассути чунин роҳи пажӯҳиш бисёр масъалаҳои забоншиносии қавмӣ ва таърихӣ забонҳои тоҷикиву англисӣ, ҳамчун забонҳои ҳиндуаврупой бозтоб хоҳад гардид.

12. Дар боби аввали диссертатсия шарҳу тавзеҳи мафҳуми истилоҳ аз диду назари суҳаншиносони дохиливу хориҷӣ, дараҷаи пажӯҳиши он дар забоншиносӣ ва тафовути он аз вожаи умумистеъмол мавриди таҳлили илмӣ қарор гирифтааст. Натиҷаҳои аз пажӯҳиши мавзӯё бадастомада метавонад дар соҳаҳои дигари илму техника ба сифати маводи ёрирасон истифода шавад.

13. Дар раванди таҳқиқи вижагиҳои луғавию маъноӣ ва тарзу шеваҳои калимасозиву истилоҳозиву истилоҳоти кулолгарии забонҳои тоҷикиву англисӣ ва тафовути онҳо муайян гардиданд. Тафовути маъноии истилоҳот, пеш аз ҳама, дар сермаъношавиву ҳамгуншавӣ ва муродифшавии он бозтоб мегардад. Агар дар забони тоҷикӣ ибора-истилоҳот тавассути воситаҳои алоқаи тобеъ сохта шаванд, пас, дар забони англисӣ иҷрои ин рисолат ба души алоқаи пайваст меафтад.

14. Аксарияти вомвожаҳои кулолӣ дар таркиби луғавии забонҳои муқоисашаванда мавқеи густурдаеро касб карда, фарқ кардани онҳо аз луғоти аслии забон душвор аст, зеро онҳо ба қоидаҳои савтиву дастурии забони воридшаванда мутобиқ гардидаанд. Ин ҳолат беҳтар дар вомвожаҳои русӣ (дар забони тоҷикӣ) ва фаронсавию лотинӣ (дар забони англисӣ) мушоҳида мегардад. Қисме аз истилоҳоти иқтибосии кулолгарии забонҳои муқоисашаванда ба таҳаввули сохториву маъноӣ низ дучор гардидаанд.

15. Аз таҳлили боби якум мӯйян шуд, ки дар забонҳои муқоисашаванда умумияти сохтории истилоҳоти соҳаи кулолгарӣ ба назар мерасад, яъне истилоҳоти соҳаи мазкур аз лиҳози таркиби сарфӣ ба содаву сохта ва

мураккабу таркибӣ тасниф мешаванд, аммо дар ҳарду забон ҳам дар шакли ибора истеъмол гардидани истилоҳ сермаҳсул аст.

16. Ба падидаҳои сермаъноӣ, омонимӣ ва муродифшавӣ дучор гардидани истилоҳоти кулолӣ дар боби дуоми диссертатсия инъикос ёфтааст. Истилоҳ низ қодир аст, ки ҳамвора бо вожаҳои умумистеъмоли ба худ синоним ва омоним дошта бошад, ки ин вижагии истилоҳ дар дохили матн муайян мегардад.

17. Аз таҳлили истилоҳоти кулолии забони тоҷикӣ маълум гардид, ки дар давраҳои мухталифи таърихӣ истилоҳоти ин забон то андозае ба таҳаввули шаклӣ рӯ ба рӯ шудааст, яъне баъзе аз вомвожаҳои русӣ дар таркиби луғавӣ аз байн рафта, калимаҳои аслии тоҷикӣ ҷойгузини онҳо гардидаанд.

18. Дар раванди таҳқиқ муайян гардид, ки дар забони тоҷикӣ вожаҳои таърихӣ мавҷуданд, ки қисме аз онҳоро метавон дар осори авестой, суғдӣ, юнонӣ, лотинӣ, фаронсавӣ, олмонӣ ва ғ. пайдо кард. Ҳамчунин истилоҳоти мазкур аз лиҳози баёни маъно, ба ғайр аз ҳолатҳои алоҳида аз вожаҳои осори ба забонҳои суғдӣ, авестой, форсӣ, юнонӣ ва лотинӣ таълиф гардида, наҷандон фарқият доранд.

19. Дар ҳарду забон ҳам омилҳои мавҷуданд, ки ба рушди таркиби луғавӣ таъсир расонида ба ғайр гардидани он замина мегузоранд. Ин омилҳо дар навбати худ ба берунизабонӣ ва дохилизабонӣ чудо мешаванд. Агар ба омилҳои берунизабонӣ иқтибосшавии вожаҳои бегона дар натиҷаи равобитӣ мухталиф мансуб бошад, пас, ба омилҳои дохилизабонӣ пайдоиши калимаи нав дар асоси ин ё он усули истилоҳсозӣ шомил мегардад.

20. Дар раванди таҳқиқ вижагиҳои сохтории истилоҳоти кулолии забонҳои муқоисашаванда муайян гардида, онҳо ба таври муқоисавӣ омӯзишу таҳқиқ шуданд. Илова бар ин, қолабҳои мутадовили истилоҳоти кулолгарӣ, умумияту тафовути онҳо муфассал муқоиса гардиданд.

21. Таҳлили хусусиятҳои семантикии луғоти истилоҳоти кулолгарии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ моро ба натиҷае расонид, ки тамоми ҷараёни семантикӣ, ки дар забони адабӣ ва гуфтугӯӣ ба амал меоянд, таҳқиқ намоем, масалан: интиқоли маъно, муродифшавӣ ва ғ. Ин омил ғайр будани низоми луғоти кулолгарӣ ва алоқаи зичи онро бо забони адабӣ ва лаҳҷаҳо бозгӯ мекунанд.

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚОТ

1. Натиҷаи таҳлилу хулосабарориҳои таҳқиқот минбаъд дар омӯзиш ва ҳаллу фасли масъалаҳои луғатшиносӣ луғатнигорӣ, вожасозии нахиви сарфӣ забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мусоидат хоҳад намуд.

2. Истилоҳоти кулолгарии гирдоварда ва таҳлилгардидаи забонҳои тоҷикӣ англисӣ метавонад, дар таҳияи фарҳангҳои соҳибӣ дузабонаву бисёрзабона истифода шаванд.

3. Сарчашмаҳои муайяннамудаи ташаккули истилоҳоти кулолгарии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар таҳқиқи масъалаҳои решашиносии забонҳои ғавқузикр метавонад, минбаъд низ мавриди истифода қарор дода шавад.

4. Муҳтаво ва мундариҷаи асосии диссертатсия дар таҳияи дастурҳои таълимӣ, навиштани рисолаҳои илмӣ ва омӯзиши муқоисавӣ бахшҳои сарфу наҳв, луғатшиносӣ фарҳангшиносӣ метавонад истифода гардад.

5. Натиҷаҳо ва нуктаҳои асосии рисола метавонад, дар таълим ва омӯзиши курси махсуси вожашиносӣ, ҷанҳои луғатшиносӣ ва типологияи муқоисавӣ дар факултетҳои бахши филологияи мактабҳои олии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди истифода қарор гирад.

ИНТИШОРОТ АЗ РҶӢИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ:

1. Мақолаҳои, ки дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нашр шудаанд:

[1-М]. Джаҳонгир Ш. Х. Взгляд на историю и традиции таджикского гончарного мастерства / Ш. Х. Джаҳонгир // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – № 3. – Душанбе, 2020. – С. 23-27.

[2-М]. Ҷаҳонгир Ш. Ҳ. Хусусиятҳои сохтори истилоҳоти якҷузъаи мансуби кулолгарии забони тоҷикӣ ва аналоғи онҳо дар забони англисӣ / Ш. Ҳ. Ҷаҳонгир // Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни. – № 5. – Душанбе, 2021. – С. 64-66.

[3-М]. Ҷаҳонгир Ш. Ҳ. Нақши истилоҳоти иқтибосии кулолгарӣ дар рушди таркиби луғавии забони англисӣ ва шарҳи онҳо ба забони тоҷикӣ / Ш. Ҳ. Ҷаҳонгир // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Н. Хусрав. – № 4. қ. 2. – Бохтар, 2021. – С. 40-44.

[4-М]. Ҷаҳонгир Ш., Ҷаматов С. С. Бозтоби истилоҳоти кулолгарии тоҷикӣ дар асари «Тоҷикон» -и Б. Ғафуров ва муодили англисии онҳо / Ш. Ҷаҳонгир, С. С. Ҷаматов // Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ. – № 4. – Душанбе, 2022. – С. 92-96.

[5-М]. Ҷаҳонгир Ш. Шарҳу тавзеҳи истилоҳоти кулолгарии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар се сарчашма / Ш. Ҷаҳонгир // Аҳбори Академияи миллии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. – № 4 (269). – Душанбе, 2022. – С. 323-327.

[6-М]. Ҷаҳонгир Ш. Ҳ., Ҷаматов С. С. Таҳлили сохтори истилоҳоти соҳаи кулолгарии забонҳои тоҷикиву англисӣ дар асоси усули наҳвӣ / Ш. Ҳ. Ҷаҳонгир, С. С. Ҷаматов // Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни. – № 5 (100). – Душанбе, 2022. – С. 192-195.

[7-М]. Ҷаҳонгир Ш. Ҳ. Таҳлили сохтори истилоҳоти соҳаи кулолгарии забонҳои тоҷикиву англисӣ дар асоси усули сарфию наҳвӣ / Ш. Ҳ. Ҷаҳонгир // Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни. – № 5 (100). – Душанбе, 2022. – С. 195-201.

2. Мақолаҳои, ки дар маҷмаа ва маҷаллаҳои дигар ҷоп шудаанд:

[8-М]. Ҷаҳонгир Ш. Ҳ. Нигоҳе ба таърих ва таомули кулолгарии дасти тоҷикон / Ш. Ҷаҳонгир // Паёми Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ш. Панҷакент. – Панҷакент, 2021, № 3 – С. 245-248

[9-М]. Ҷаҳонгиров Ш., Ҷоматов С. Таснифоти мавзуии истилоҳоти кулолгарии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / Ш. Ҷаҳонгиров, С. Ҷоматов // Масъалаҳои мубрами методикаи таълими забонҳои хориҷӣ, забоншиносӣ, назария ва амалияи тарҷума. – Душанбе: ДДОТ ба номи С. Айни, 2023. – С. 137-140

[10-М]. Ҷаҳонгиров Ш. Ҳ. Сермаъношавии истилоҳоти кулолгарии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / Ш. Ҳ. Ҷаҳонгиров // «Масъалаҳои мубрами забоншиносӣ, тарҷума ва методикаи таълими забонҳои хориҷӣ дар макотиби таҳсилоти олий» (Маводи конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ бахшида ба «Ҷашни Наврӯзи байналмилалӣ» ва амалигардонии «Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030»). – Душанбе: ДДОТ ба номи С. Айни, 2023. – С. 233-236

[11-М]. Ҷаҳонгиров Ш. Ҳ. Ҳамгуншавии истилоҳоти кулолгарии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / Ш. Ҳ. Ҷаҳонгиров // «Масъалаҳои мубрами забоншиносӣ, тарҷума ва методикаи таълими забонҳои хориҷӣ дар макотиби таҳсилоти олий» (Маводи конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ бахшида ба «Ҷашни Наврӯзи байналмилалӣ» ва амалигардонии «Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030»). – Душанбе: ДДОТ ба номи С. Айни, 2023. – С. 236-239

ФЕҲРИСТИ ИХТИСОРАҶО ВА АЛОМАТҶОИ ШАРТӢ:

ФТЗТ – Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ

ТКИД – Таджики Каратыгина и Дарваза

OALD – Oxford Advanced Learner’s Dictionary

TNGWIDEL – The new Grolier Webster International Dictionary of the English Language

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ
РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
ТАДЖИКСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ
УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ САДРИДДИНА АЙНИ**

На правах рукописи

ББК 809.155.0+802.0
УДК 81.2 Тадж+81.2 Анг
Дж – 43

**ДЖАХОНГИРОВ ШАМСИДДИН
ХОТАМКУЛОВИЧ**

**ЛЕКСИКО-ГРАММАТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ
ГОНЧАРНОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ В ТАДЖИКСКОМ И
АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание учёной степени доктора философии (PhD) - доктора по специальности 6D021300 – Языкознание (6D021302 – Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание).

ДУШАНБЕ – 2023

Диссертационная работа выполнена на кафедре языкознания и сопоставительной типологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни.

Научный руководитель: **Джаматов Самиддин Салохиддинович** – доктор филологических наук, профессор кафедры языкознания и сопоставительной типологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни

Официальные оппоненты: **Турахасанов Кодиркул Шодикулович** – доктор филологических наук, доцент кафедры таджикского языка и методики преподавания таджикского языка и литературы Таджикского национального университета

Мусоямов Зубайдулло Муминшоевич – кандидат филологических наук, декан факультета английского языка Международного университета иностранных языков Таджикистана имени Сотим Улугзоде.

Ведущая организация: Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава

Защита диссертации состоится «15» июня 2023 года, в 13:00 на заседании Диссертационного совета 6Д. КОА-068 при Таджикском государственном педагогическом университете им. Садриддина Айни, по адресу: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121, зал заседаний Учёного совета факультета английского языка и восточных языков ТГПУ им. С. Айни.

С содержанием диссертации можно ознакомиться на сайте tgru.tj и в научной библиотеке Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни.

Автореферат разослан « ____ » _____ 2023 года.

Ученый секретарь
диссертационного совета,
кандидат филологических наук, доцент

Каримова Д.Н.

ВВЕДЕНИЕ

Диссертационная работа посвящена сравнительному анализу лексико-грамматической особенности гончарной терминологии таджикского и английского языков и исследования основы становления и развития данного вида терминов на основе исторических и этнографических источников.

Актуальность темы исследования. Гончарная лексика и терминология являются особой частью лексического состава каждого языка. Она имеет неразрывную связь со многими отраслями производства, репрезентантом народа и мышления человека. Слова и термины этого лексического пласта, известного в языковой системе, как гончарная терминология, отражены в работах историков и этнографов, посвятивших свои труды тому или иному конкретному ремеслу.

Стоит подчеркнуть, что гончарное искусство считается одним из древнейших ремёсел таджикского и английского народов, и специалисты этой сферы по сей день сталкиваются со многими проблемами в понимании его лексики, поскольку термины этой области не подвергались скрупулёзному научному изучению. Один из важных аспектов исследования и сопоставления этого вида терминов проявляется в том, что до сегодняшнего времени мастера гончарной отрасли пользовались его русскими формами и нуждались в их интерпретации на родном языке. Основной причиной этого явления было влияние, оказываемое русским языком на таджикский в советскую эпоху, в результате которого в лексический состав таджикского языка проникли многие слова, а также отсутствие должного внимания специалистов к терминологии гончарной отрасли.

Слова и гончарные термины, относящиеся к одним из важных пластов научной лексики таджикского и английского языков, имеют богатую и давнюю историческую основу, так как с древних времён человек своим искусством и умением завоёвывал положение в обществе и обеспечивал своё существование. Поэтому в процессе развития общества лексический состав языка сталкивался с неизвестными словами и терминами, имеющими отношение к повседневной деятельности человечества, а его формирование и развитие зависели от разума и мышления человека. Гончарная профессия имеет неразрывную связь с глиной и керамикой, ведь самый важный материал для создания гончарных изделий находится в земных недрах.

Степень изученности научной темы. Изучение и исследование того или иного раздела терминов в лингвистике явление не новое, первые исследования, посвящённые анализу и рассмотрению таджикской лексики и терминов, относятся к 50-60-м годам XX века. Эти исследования связаны с именами таких таджикских лингвистов, как: М. Рустамов [1972] и Н. Шарофов [1974], потому что ими были проанализированы и рассмотрены таджикские отраслевые термины, профессиональная и интернациональная лексика.

Кроме того, рядом таджикских лингвистов и учёных, таких как: А. Турсунов [1963], Ш. Рустамов [1981], Д. Ходжаев [1988], М. Шукуров [1991], Р. Гаффоров [1991], Д. Саймиддинов [2001], М. Косимова [2007] и другими написаны отдельные статьи и работы по классификации терминов, отличию

термина от общеупотребительного слова, особенностям употребления термина, месту термина в лексическом составе языка.

Анализ и исследование становления, развития и лингвистических особенностей терминов различных сфер таджикского языка на основе научных и географических трудов проводили такие таджикские учёные, как М. Султонов [2008], С. Назарзода [2004, 2013], П. Нуров [2009], Ш. Хайитова [2013], Т. Шокиров [2017], А. Шафоатов [2021], К. Турахасанов [2022] и др.

Сравнительный анализ терминологии разных областей относится к концу XX века и началу XXI века. До настоящего времени таджикскими лингвистами, такими как М. Бекмуродов [2002], С. Халимова [2002], З. Мирзоев [2005], Г. Саъдиева [2006], С. Собирова [2007], Ф. Баротов [2012]; Х. Саидов [2013], С. Джаматов [2016], Ш. Каримов [2021]; М. Джураева [2019], Х. Джураев [2019], М. Комилов [2020] и другими проводились исследования лексических, семантических и структурных особенностей разных видов терминов в таджикском и английском языках с точки зрения сопоставления и сравнения.

В основном, указанные выше исследования посвящены изучению и исследованию структурно-семантических и лексических особенностей терминов на основе двух разноструктурных и разносистемных языков – таджикского и английского.

Следует отметить, что Х. Бурханова в начале 80-х годов прошлого века провела исследование гончарной лексики в таджикском языкознании под названием «Лексика гончарного производства в таджикском языке». В своей диссертации она выявила лексико-семантические и структурные особенности лексики гончарного производства на основе культурологических источников и научно-исторических работ, посвящённых становлению и развитию гончарной терминологии. Кроме того, в диссертации проанализировано более 2500 слов и терминов [Бурханова, 1982].

С. Мирзоев в своей диссертации «Лексика ягнобского языка» посвятил отдельный раздел анализу и рассмотрению лексики и терминов важных предметов быта Ягнобского региона, а также некоторым этнолингвистическим особенностям гончарных терминов, отметив, что «лексика и термины производства гончарных изделий составляют важный пласт ягнобского языка, и их изучение имеет как научное, так и теоретическое значение» [Мирзоев, 1998].

Один из разделов работы Б. П. Алиева посвящён этнолингвистическому анализу терминов гончарного производства; автор анализирует каждый из терминов этой области с точки зрения семантики и подчёркивает, что «В ягнобском языке имеются термины, являющиеся структурными компонентами керамических сосудов, детских игрушек и наименований искусства создания аджуба – изделий, изображающих животных или скульптуры (мифических существ) в виде человека и животных» [Алиев, 1998].

Кроме вышеупомянутых диссертаций, в таджикском языкознании не публиковалось никаких других научных материалов, связанных с изучением гончарной лексики и терминов, за исключением отдельных статей, о которых будет сказано ниже.

Г. З. Абдуллоева в своей статье «Этнолингвистические аспекты лексики гончарной отрасли в диалектах Гиссарской долины» исследовала некоторую лексику и гончарную терминологию в говорах Гиссарской долины и отметила, что большая часть лексики этой отрасли с точки зрения морфологической структуры являются производными. В качестве примера поясняются и интерпретируются термины «кулолй» и «кулолгарй». Кроме того, автор указывает, что количество лексики и терминов гончарной области с каждым годом увеличивается, и они играют значительную роль в обогащении словарного запаса таджикского языка» [Абдуллоева, 2020].

Следует отметить, что проблема исследования лексики и гончарной терминологии с точки зрения сопоставления и сравнения на материалах таджикского и английского языков представлена в статье Ф.Р. Турсуновой «Особенности гончарной терминологии в таджикском и английском языках». В ней автор затронула структурно-семантические особенности гончарных терминов и классифицировала их по составу и по лексико-семантическим признакам на: однокомпонентные и многокомпонентные [Турсунова, 2020].

Необходимо отметить, что тема исследования была в той или иной степени рассмотрена учёными на основе материалов других языков. Русский лингвист С. В. Рождественская в диссертации «Структурно-семантическая организация гончарной терминологии в английском и русском языках» исследовала и проанализировала структурно-семантические особенности английских и русских керамических терминов и выявила общие черты, сходства и различия данного типа терминов в вышперечисленных языках. Кроме того, она также выявляет этимологические особенности гончарных терминов и факторы, влияющие на образование данной группы терминов, подробно, проанализировав и рассмотрев продуктивность того или иного терминологического способа, в образовании исследуемых терминов [Рождественская, 2009].

Считаем необходимым констатировать, что источником формирования гончарной лексики и терминов являются, прежде всего, отраслевые словари, а также историко-этнографические труды, упоминания о которых подверглись глубокому научному анализу и изучению в отдельных главах диссертации.

Таким образом, из вышесказанного можно прийти к выводу, что лексические, семантические, структурные и этимологические особенности гончарной терминологии таджикского и английского языков со сравнимой точки зрения не стали предметом изучения и анализа монографического исследования.

Поэтому мы пришли к выводу, что необходимо проанализировать и рассмотреть гончарных терминов таджикского и английского языков на основании историко-культурных источников методом сравнения, а также выявить их общность, сходства и различия.

Связь исследования с программами или научными темами. Тема исследования тесно связана с образовательными и научными программами филологического направления включая термин и терминовидение. Результаты данного исследования могут быть использованы в качестве основы для разработки улучшения и подготовки образовательных программ в области

термина и терминологии, а также для разработки и составления отраслевых словарей.

Данная тема исследуется в рамках одного из направлений научно-исследовательской работы кафедры языкознания и сопоставительной типологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РАБОТЫ

Цель исследования. Основной целью диссертации является изучение, исследование, сравнение и установление лексико-семантических и грамматических особенностей гончарных терминов в таджикском и английском языках.

Задачи исследования. Для реализации поставленной цели при изучении и анализе гончарных терминов исследовались следующие **задачи**:

- анализ и изучение понятия термина в языкознании;
- определение источников формирования и развития гончарной терминологии в сравниваемых языках;
- этимологический анализ гончарной терминологии таджикского и английского языков;
- выявление общих свойств, сходства и различия в лексике и семантике гончарных терминов таджикского и английского языков;
- анализ и изучение лексическо-семантических и структурных особенностей гончарных терминов в сопоставляемых языках;
- определение способов заимствования гончарных терминов в лексический состав таджикского и английского языков;
- определить роль продуктивных способов терминообразования в сопоставляемых языках.

Объектом исследования является гончарная терминология таджикского и английского языков.

Темой (предметом) исследования является, прежде всего, выявление общих черт, сходств и различий в лексике, семантике и грамматике гончарных терминов в английском и таджикском языках.

Теоретические основы исследования являются научно-теоретические работы таких зарубежных и отечественных исследователей, как: А. А. Реформатского, А. В. Суперанской, Д. С. Лотте, Г. Смита, Э. Сепира, М. Н. Косимовой, Д. Саймидинова, С. Сулаймонова, С. Назарзода, М. Султонов, Х. Саидова, С. Джаматова, П. Г. Нурова, Ш. Хаитовой, Ш. Каримова и др.

Методологические основы исследования. Для решения поставленных целей и задач мы использовали описательный, сопоставительно-типологический методы, компонентный, лексико-семантический, структурный и этимологический анализ.

Научная новизна исследования. Новизна темы исследования заключается, прежде всего, в том, что в сопоставительном языкознании гончарные термины впервые проанализированы и изучены с точки зрения сравнения и сопоставления.

Основные положения, выносимые на защиту:

1. Анализ и изучение темы показали, что на основе географических и исторических работ, а также трудов историков и этнографов в определённой форме были собраны гончарные термины в таджикском и английском языках, и на этой основе установлены их лингвистические особенности.

2. В процессе исследования было установлено, что гончарные термины в таджикском и английском языках имеют прочную связь с развитием народных ремёсел, унаследованных с древних времён, и развиваются день ото дня с преобразованием общественной и политической жизни, что способствует образованию и вхождению в лексический состав новых слов и терминов.

3. В процессе анализа и исследования было выявлено, что лексический состав арабского и русского, английского и французского, греческого и латинского, немецкого и итальянского, датского и норвежского языков обеспечивает необходимые условия для возникновения, развития и усовершенствования гончарных терминов исследуемых языков, так как большинство отраслевых терминов современного таджикского и английского языков были созданы на основе вышеуказанных языков.

4. Большое количество гончарных терминов вышеуказанных языков составляют термины-словосочетания, которые образуются посредством различных синтаксических связей, а терминологические признаки общепотребительных слов можно обнаружить именно внутри словосочетания или предложения.

5. Изучение, исследование и анализ гончарных терминов показали, что большинство терминов сопоставляемых языков образовано на основе разных способах терминообразования, и среди них особое место занимают синтаксические и морфологические способы.

Теоретическая значимость исследования состоит в том, что данное диссертационное исследование способствует изучению различных вопросов языкознания, в частности, лексикологии и лексикографии, таких как: сравнительное изучение этимологических, лексико-семантических и структурных особенностей гончарных терминов таджикского и английского языков. Результаты анализа и исследования темы диссертации могут быть использованы при изучении различных вопросов, относящихся к терминоведению, сравнительно-типологическому языкознанию, лексикологии, грамматике и стилистике.

Практическая значимость исследования заключается в том, что её материалы и исследования автора были разработаны и классифицированы на основе словарей, географических и исторических работ, а научные достижения могут быть использованы для систематизации гончарной терминологии таджикского и английского языков, а также в ходе проведения теоретических курсов по дисциплинам Введение в языкознание, Лексикология, Общее языкознание, Сравнительная типология таджикского и английского языков и Теория грамматики.

Степень достоверности результатов исследования, прежде всего, проявляется в построении лексической структуры гончарных терминов таджикского и английского языков, лексико-семантических групп, отраслевых

лексических единиц; их идентификация была проведена с точки зрения этимологии и трансформации в термин.

Соответствие диссертации паспорту научной специальности. Диссертационное исследование на тему «Лексико-грамматический анализ гончарных терминов в таджикском и английском языках» соответствует паспорту специальности и его содержанию в установленном порядке написания диссертации на соискание учёной степени доктора философии (PhD) – доктора по специальности, по специальности 6D021300 Языкознание (6D021302 Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание).

Личный вклад исследователя. Вклад диссертанта, прежде всего, заключается в изучении и анализе теоретической литературы, интерпретации основных понятий гончарной терминологии, этимологический анализ некоторых основных гончарных терминов, исследовании лексико-семантических особенностей указанных терминов, определение явления полисемии, синонимии и омонимии исследуемых терминов, а также – структурный анализ гончарной терминологии таджикского и английского языков на основании основных способов терминообразования.

Подтверждение и внедрение результатов диссертации. Основное содержание темы исследования представлено в выступлениях и научных докладах на научно-теоретических конференциях международного, республиканского и университетского уровня, отражены в статьях, опубликованных в научных сборниках и журналах.

Диссертация была обсуждена и представлена к защите на заседании кафедры языкознания и сопоставительной типологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни (протокол №14 от 22 июня 2022 г.) и заседании Учёного совета факультета английского языка данного университета (протокол №2 от 29 сентября 2022)

Публикации по теме диссертации. Результаты и основные положения диссертации опубликованы в 11 статьях, из них 7 статей опубликованы в рецензируемых журналах, входящих в перечень ВАК при Президенте Республики Таджикистан.

Структура и объём диссертации. Диссертация состоит из введения, трёх глав, заключения, рекомендаций по практическому использованию результатов исследования и списка литературы. Общий объём диссертации составляет 196 страниц компьютерного набора.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ДИССЕРТАЦИИ

Во **введении** приводятся сведения об актуальности темы и степени её изученности отечественными и зарубежными лингвистами, а также описывается их вклад в формирование и совершенствование терминологической проблематики рассматриваемых языков. Также подробно раскрываются цель и задачи исследования, показаны научная новизна исследования, теоретическая и практическая значимость исследования, объект и предмет исследования, используемые материалы и основные положения, выносимые на защиту.

Первая глава диссертации называется «**Теоретические вопросы изучения гончарной терминологии в таджикском и английском языках**», в ней анализируются теоретические вопросы терминологии, история изучения и мнения учёных в этой области, источники формирования гончарных терминов в таджикском и английском языках, этимологический анализ некоторых гончарных терминов, тематическая классификация терминов. Данная глава состоит из пяти разделов.

В первом разделе первой главы «**Термин и его объяснение в лингвистических источниках**» приводятся сведения о зарождении теории термина и терминологии, её развитии и изучении в языкознании, а также анализируются и рассматриваются мнения и результаты исследований лингвистов по данной проблеме.

Термин занимает особое место в лексическом составе каждого языка и отличается от других языковых единиц некоторыми отличительными функциональными, лексико-семантическими, морфологическими и стилистико-номинативными особенностями. Одной из характерных особенностей термина является его структурная организация. В результате непрерывного развития науки и техники в условиях глобализации каждая конкретная отрасль имеет свою терминологию. Каждый термин является элементом языка, который имеет специфическую научную сущность и своими особыми признаками легко отличается от общеупотребительных слов.

На наш взгляд, термин – это слово и словосочетание, относящееся только к одной сфере, и отличие его от общеупотребительных слов проявляется только в контексте предложения или отраслевого текста. Он, как и слово, способен обладать многозначностью и синонимичностью, а также омонимичностью.

Во втором разделе «**Основные понятия гончарной терминологии в научно-исторических источниках**» интерпретируются вопросы формирования и эволюции гончарных терминов. Человечество с момента своего зарождения имело дело с глиной и почвой и люди изготавливали из них различные изделия, необходимые для жизни. Гончарные черепки, керамические изделия находят везде, где проводятся раскопки; и о характере керамики в том или ином историческом памятнике опубликовано бесчисленное множество исследований учёных, археологов, искусствоведов, химиков, а также представителей различных областей науки.

Если рассматривать историю происхождения гончарных терминов, то лексику и термины того периода можно классифицировать на два основных периода: 1. **Термины и терминосоответствия периода ручного гончарства.** История происхождения этого периода до сих пор не ясна, и среди историков ведутся споры относительно его терминологии. В основном гончарная деятельность этого периода осуществлялась ручным способом и состояла из следующих терминов и терминосоответствий: *гил – clay, зарф – vessel; маҳсулоти сафолӣ – earthenware, ware; кӯра – kiln; сафолгарӣ – pottery; чархи қулолӣ – potter's wheel* (глина, посуда, керамические изделия, печь, гончарное дело, гончарный круг). Большинство упомянутых терминов употребляются в форме терминосоответствий. 2. **Термины и терминосоответствия, относящиеся к**

периоду использования гончарного круга. По свидетельству историков, человечество изобрело гончарный круг 3500 лет до нашей эры, и вместе с этим родилась новая эра в технологии обработки глины и изготовления керамики. В разных странах мира до сих пор производят изделия с использованием гончарного круга. Лексика и термины, которые были популярны в этот период: *кулолӣ, хумдон, хунарҳои аъҷубасозӣ, танӯрсозӣ, кулолли дастӣ, хок, маҳсулоти кулолӣ, хоки кулол, хокканак* [ТКИД, 1966, 231]. Если посмотреть на морфологическую структуру названных терминов, то большинство из них сегодня употребляются в форме словосочетаний, созданных посредством изафетной синтаксической связи.

В третьем разделе первой главы «**Источники формирования гончарных терминов таджикского и английского языков**» анализируются те источники, которые занимают особое место в формировании и развитии гончарных терминов таджикского и английского языков. Роль историко-географических, научных и художественных трудов, а также словарей очень велика в формировании и развитии гончарных терминов, и наиболее популярными из них являются: «Гочикон» (Таджики) [Гафуров, 2020], «Картинный археологический словарь» [Саввониди, 1995], «Гончарное производство Средней Азии» [Пещерева, 1959], «Керамика Таджикистана» [Одинаев, 2018] и др.

Четвёртый раздел первой главы называется «**Этимологический анализ некоторых ключевых терминов гончарной отрасли в сопоставляемых языках**», в котором некоторые ключевые слова и термины гончарной отрасли анализируются с точки зрения этимологии. В этом разделе термины: *гил, кулол, кӯза, дӯлча, кӯра, pot* [OALD, 2010, 1185], *potter, clay, cup, kiln* (глина, гончар, кувшин, черпак, печь) сравнивались по своим этимологическим особенностям.

Из этимологического анализа вышеназванных английских терминов стало известно, что они происходят из латинских языков (*cup, kiln, base, flux*); греческого (*beaker*); немецкого (*clay, bowl, wheel, slip, ware, fettle, fire, quill, rib, sand, wire*); французского (*pot, soil, plate, vase, cover, pitcher, bat, enamel, cone, flamble, lustre, lute, mould, pintch, porcelain, bique*); датского (*dish, spoute, flint*) и итальянского, и сегодня составляют часть лексики английского языка.

Диаграмма № 2

В пятом разделе первой главы «Тематическая классификация гончарных терминов в таджикском и английском языках» лексика и гончарные термины были классифицированы в определённые лексико-семантические и тематические группы, большинство терминов этого раздела сохранились в лексике и диалектах таджикского и английского языков. Таким образом, гончарные термины в таджикском и английском языках можно сгруппировать следующим образом:

1. Терминология, относящаяся к специалистам различных областей гончарного производства. В эту группу входят следующие термины: *кулол* – *potter* [OALD, 2010, 1185]; *кoсacоз* – *bowl-maker*, *кӯзacоз* – *jug-maker* (гончар, чашечник, кувшинчик).

2. Терминология, относящаяся к орудиям и средствам гончарного производства. Эта группа состоит из перечня оборудования, инструментов и приспособлений, используемых для всех областей гончарного производства, таких как: *чархи кулолӣ* [Гафуров, 2020, 67] – *potter's wheel* [TNGWIDEL, 1971, 745]; *қолаб* [ТСТЯ. Ч.1, 2008, 688] – *form for pottery processing*; *тахтаи лоймолӣ* – *board for clay mixing*; *асптахта* (аспҷӯб, харак) – *potter's chair*; *мола* [Доро Ч.1., 2021, 564-565] – *trowel* [TNGWIDEL, 1971, 1059].

3. Термины, относящиеся к сырью, используемому для производства гончарных изделий. Одним из основных терминов этой группы является слово *хок* – *soil* (почва), которое употребляется, как дополнительное терминосочетание *хоки кулолӣ* [Пещерева, 1959, 214] – *pottery clay* (гончарная глина). Стоит подчеркнуть, что существуют разные виды глины, и у каждого из них есть специальные термины и терминосочетания в сопоставляемых языках: *хоки сафед* [Пещерева, 1959, 140] – *white clay, argil*; *хоки малла, хоки зардчатоб* – *yellowish clay*; *хоки кабуд* [Пещерева, 1959, 140] – *blue clay*; *хоки сурх* – *red clay* (белая глина, желтоватая глина; голубая глина; красная глина) и др.

4. Терминология, связанная с местом и процессом производства гончарных изделий. Место, где гончары непосредственно занимаются изготовлением гончарных изделий, известно, как термин *дӯкон* и является синонимом слов *коргоҳ* и *устохона* (мастерская). Английским эквивалентом термина *дукон* является термин *workshop* (мастерская), где установлены две гончарные печи для обжига изделий, широко известные как термины *хумдон* или *кӯра* (печь для обжига, очаг).

5. Терминология, относящаяся к видам готовых гончарных изделий. В этой группе исследуется общая характеристика видов гончарных изделий по их форме и размерам, технологии изготовления, наличию декора и рисунков. Например, разные типы кувшинов используются со следующими терминами: *кӯзаи калон* – *a big jug*, *нимкӯза* – *a half jug*, *кӯзача* – *a small jug*. (большой кувшин, полукувшин, маленький кувшин). Кроме того, существует ряд терминов, обозначающих изделия, похожие на горшки и использующиеся в разных функциях: *кӯгача* // *кӯгича* [Пещерева, 1959, 233], *пастнӯлак ва ё пастнӯлук* [Пещерева, 1959, 57], *кӯзаи қарин, сепоя, кӯзаи қал-қал или қул-қул* [Пещерева, 1959, 237], *чагна, дӯлча* [Пещерева, 1959, 236], *тумча, зеби нул, бунук* и др. В то же время существуют различные виды специальных терминов, обозначающих

изделия, которые используются для сохранения молока, такие как хурма: *дугӯша* [Пещерева, 1959, 67], *чорзӯша*, *беоя*, *беғӯшак*, *бесарпӯш*, *хурмача* [Пещерева, 1959, 60], *хурмаи яктоғӣ*, *хурмаи дутоғӣ*, *хурмаи сетоғӣ*, *хурмаи чортоғӣ*, *нимхурма*, *якдаста*, *мангича* [Пещерева, 1959, 68] и др. (с двумя-четырьмя ушками, без ножки, без ушек, без крышки, маленькая кринка, одинарная, двойная, тройная кринка, полукринка, с одной ручкой и др).

Вторая глава называется «**Лексико-семантические особенности гончарных терминов в таджикском и английском языках**» состоит из четырёх разделов. В ней исследуются и анализируются лексико-семантические особенности гончарных терминов сопоставляемых языков. Гончарная лексика и термины обладают различными языковыми явлениями, такими как: полисемия, омонимия и синонимия, также в этой главе анализируется интеграция терминов с указанными явлениями.

В первом разделе анализируется «**Полисемия гончарной терминологии в таджикском и английском языках**». Термин *гил* (глина) является одним из ключевых терминов в гончарной отрасли, имеет много значений и в источниках интерпретируется следующим образом: «земля, почва, керамика, смесь почвы и воды, являющаяся липкой и твердеет или сохнет со временем; грязь» [Доро Ч.1, 2021, 179]. Английским эквивалентом *гил* является существительное **clay**, оно имеет следующие значения в толковых словарях: «Clay is a kind of earth that is soft when it is wet and hard when it is dry. Clay is shaped and baked to make things such as pots and bricks; a stiff, sticky fine-grained earth that can be moulded when wet, and is dried and baked to make bricks, pottery, and ceramics; sediment with particles smaller than silt, typically less than 0.002 mm; a hardened clay surface for a tennis court; a clay court; the substance of the human body this, lifeless clay» [TNGWIDEL, 1971, 234] – Глина, это вид земли, мягкая, когда влажная, и твёрдая, когда сухая. Глину формуют и обжигают, чтобы делать горшки и кирпичи; твёрдая, липкая мелкозернистая земля, которую можно формовать во влажном состоянии, а после сушки и обжига используют для изготовления кирпичей, глиняной посуды и керамики; осадок с частицами мельче ила, обычно менее 0,002 мм; верхний слой затвердевшего грунта, используемый в качестве теннисного корта; субстанция человеческого тела, безжизненная глина. Из пяти упомянутых значений только первое, второе и третье значения относятся к использованию слова **clay** (глина) в качестве термина в области гончарного дела

Во втором разделе – «**Синонимия таджикских и английских гончарных терминов**» анализируются синонимы этой группы терминов. Синонимы – это лексические единицы, разные по форме и равные или очень близкие по значению. В системе гончарной терминологии таджикского и английского языков имеется большое количество терминов, которые отличаются друг от друга некоторыми особенностями употребления. Следует отметить, что между синонимичными словами присутствует и структурное отличие. Следовательно, по морфологической структуре, синонимы в обоих языках делятся на следующие группы: а) простые синонимы, т.е. синонимы, состоящие только из одного корня: *кӯза*, *сабӯ*, *қадах*, *чом*, *пиёла*, *jug*, *pitcher*, *ewer*, *pot*; б) производные синонимы, т.е. синонимы, имеющие в своей

структуре приставки и суффиксы: *кӯзача, кӯзагар, косагар, гулдон, офтоба, хумдон*; в) сложные синонимы, т.е. синонимы, состоящие из двух и более корней: *гилхок, обдаста* [Пещерева, 1959, 177], *гилкор, чархдег, лойкор, нимхурма, кӯзасоз*. Например, сложный термин **обдаста** [Доро Ч.2, 2021, 65] (узкогорлый кувшин с носиком) состоит из двух корней – **об** и **даста**, а его синонимами является сложное существительное **дастшӯй**, производное существительное **офтоба** [Доро Ч.2, 2021, 109] и простое существительное **ибрик** [Доро Ч.1, 2021, 354]. Эквивалент термина **обдаста** в английском языке — **narrow-naced jug** (кувшин с узким горлышком) составной по форме и являющийся термином-словосочетанием.

Ниже синонимы термина **кулол** представляется в качестве примера в форме диаграммы:

Диаграмма № 3

Таким образом, явление синонимии характерно и для керамических терминов таджикского и английского языков, и в большинстве случаев многие из этих терминов могут быть замещены друг другом.

Омонимия таджикской и английской гончарной терминологии анализируется и рассматривается в третьем разделе второй главы. Наряду с многозначностью, синонимией и антонимией, омонимы считаются одним из важных явлений любого языка, и различаются по некоторым своим характеристикам. Таким образом, собранные в ходе исследования омонимы мы классифицировали следующим образом: 1. **Лексические омонимы**. В обоих языках лексические омонимы относятся к словам и терминам, близким по форме и принадлежащим к одной и той же части речи. Если в таджикском литературном языке существительное **чогах** употребляется как: *чой барои хоб, рахти хоб, тахти хоб, бистар* (постель, место для сна), то в гончарной отрасли слово **чогах** означает «**зарф**» (посуда, предмет). Термин **чарх** (колесо) как омоним в Толковом словаре таджикского языка имеет следующие значения: «1. Все круглое, что вращается вокруг своей оси, колесо; крутиться; а) объезжать, кружить; б) ходить, смотреть; 2. Инструменты, изготовленные с кругом; гончарный круг, прялка; ручной прядильный инструмент; 3. Название приспособления с кругом, с помощью которого затачиваются инструменты с лезвием; точить нож на круге; 4. перен. небо, небосвод, вселенная, судьба; 5. перен. вращение; круговорот жизни, течение времени» [ТСТЯ, Ч.1, 2008, 539]. Английским эквивалентом термина существительного **чарх** является единица

«wheel», которая интерпретируется в The new Grolier Webster International Dictionary of the English Language следующим образом: «1. wheel (rotating circle with spokes) – колесо (вращающийся круг со спицами); hydraulic wheel (гидравлическое колесо); steering wheel (руль; ведущее колесо; основное колесо); 2. cart wheel (колесо телеги); acrobatic figure (акробатическая фигура) 3. narcotic pills (наркотические таблетки) [TNGWIDEL, 1971, 985]. Таким образом, из толкования термина **круг** в двух исследуемых языках стало известно, что в них этот термин имеет способность вобрать в себя явление омонимии.

2. **Морфологические омонимы.** К этому виду омонимов относятся слова и термины, относящиеся к разным частям речи. Сложное существительное **workshop** (мастерская) имеет в источниках следующее значение: «1) a room or building in which goods are manufactured or repaired; 2) a meeting at which a group of people engage in intensive discussion and activity on a particular subject or project 3) present a performance of (a dramatic work), using intensive group discussion and improvisation in order to explore aspects of the production prior to formal staging» [TNGWIDEL, 1971, 1147] – помещение или здание, в котором изготавливаются или ремонтируются товары; собрание, на котором группа людей активно обсуждает и работает над определенной темой или проектом; представить исполнение (драматического произведения) используя интенсивное групповое обсуждение и импровизацию, чтобы изучить аспекты постановки перед официальной премьерой. Из трёх толкований термина **workshop** (мастерская) стало известно, что первые два толкования идут в значении существительного, а третье толкование идёт в значении глагола, и упомянутые термины являются морфологическими омонимами.

Стоит подчеркнуть, что если омонимы появляются, с одной стороны, из-за различия в значении слов в гончарной терминологии, то, с другой стороны, их появление в литературном языке носит естественный характер. Кроме того, большая часть омонимов возникает в результате огромных различий в значении ряда слов между разными областями науки и техники, промышленности и производства.

В четвёртом разделе второй главы «**Займованная гончарная терминология в таджикском и английском языках**» описываются способы и пути проникновения займованных слов. Исконные таджикские и английские слова являются основой формирования и развития терминов профессий и ремёсел. Эта группа терминов также занимает обширное место в терминологической системе гончарного производства, а их основные компоненты образуются следующими исконно таджикскими и английскими словами: *сафол, гил, коса, лоӣ, чарх, офтоба, дастииӯй* [Пещерева, 1959, 71], *хум, deg; earthenware, ceramic, clay, bowl, wheel, narrow-naked jug for washing (watering), washstand, washbowl, pot, copper* [OALD, 2010, 336] и др. Однако лексический состав таджикского и английского языков, в том числе терминология гончарного производства, содержит большое количество займованных слов. Именно поэтому мы классифицировали займованные слова и термины, собранные в процессе исследования, следующим образом:

Арабские заимствования. Те термины, которые заимствованы из арабского языка, очень известны и широко используются в сфере профессий и ремёсел: **дукон** [Пещерева, 1959, 155], **халифа, кадах, тавак, машрафа** [Пещерева, 1959, 244], **наққош, нақш** (лавка, халифа (подмастерье), чаша, блюдо, машрафа, роспись, узор и др.).

Русско-интернациональная терминология. Проникновение в лексический состав таджикского языка русско-интернациональных слов и терминов имеет исторический фактор, и одним из таких факторов является присоединение стран Средней Азии к Российской империи. Русско-интернациональные термины составляют важную часть лексики гончарной отрасли и относятся к гончарным изделиям и перечню видов гончарных изделий: **фабрика, сех, турба, печка, глазур, кафел, сувинер, майолика, сервис, графин, самовор, кубок** и др. Большинство русско-интернациональных слов претерпели эволюцию, изменили свою фонетическую форму и адаптировались к фонетической системе таджикского языка, и это, в первую очередь, относится к разговорным словам, вошедшим в литературный язык.

Относительно заимствованных терминов следует отметить, что в большинстве английских заимствованных терминов наблюдаются латинские и греческие элементы так как у англичан были культурные и экономические отношения с этими народами. В таджикском языке больше всего прослеживаются заимствования терминов из русского и арабского языков. Значительное количество гончарной терминологии в сравниваемых языках имеют химические и физические наименования, такие как: *«additive – добавка; agent – вещество, arcanum – аркан, amorphous – амфорный, barium – барий, ceramics – керамика, colo(u)r – цвет, corundum – корунд, gypsum – гунс, glue – клей, gravity – масса, flux – плавка, ferrum – железо, lithium – литий»* [TNGWIDEL, 1971].

В лексическом составе в обоих языках имеется значительное число терминов, аффиксов которые являются греческими и латинскими такие как: *«мувофиқати биологӣ (биосовместимость) – biocompatibility, керамография – ceramicsgraphy, гафнит – gahnite, хоқаҳо (порошки) – nanopowders, сермарҳила (многофазность) – polyphase, серуретан (полиуретан) – polyurethane»* [TNGWIDEL, 1971].

Третья глава называется **«Структурный анализ гончарной терминологии в таджикском и английском языках»** и посвящена определению общих и отличительных структурных черт гончарной терминологии в таджикском и английском языках. Она состоит из четырёх разделов.

Первая часть третьей главы **«Основные способы терминообразования гончарных терминов таджикского и английского языков»** посвящена классификации основных способов терминообразования таджикского и английского языков.

Необходимо отметить, что в настоящее время не существует единое мнение у учёных и лингвистов о способы создание терминов и слов. Согласно Дж. Сагера, «образование терминов может осуществляться двумя способами: употреблением слов в существующей структуре языке, то есть за счёт

существующих в языке слов и образования новой лексической единицы» [Сагер, 1980, 71-80]. Терминолог В. М. Лейчик подчёркивает, что «способы образования терминов определённой области знаний соответствуют способам образования лексических единиц, характерных для этого естественного языка» [Лейчик, 2007, 108].

На наш взгляд, разные взгляды и мнения по этому вопросу обусловлены тем, что каждый термин имеет свои способы образования внутри каждого языка. В процессе исследования, анализа и изучения собранных материалов стало известно, что для терминов в гончарной отрасли в таджикском и английском языках характерны следующие способы терминообразования: аффиксальный или морфологический, т.е. создание термина посредством суффиксов и префиксов; синтаксическо-морфологический, морфолого-синтаксический и лексико-семантический.

Во втором разделе третьей главы «**Структурный анализ терминов отрасли гончарное дело таджикского и английского языков на основе морфологического способа терминообразования**» рассмотрены термины гончарной отрасли сопоставляемых языков на основе морфологического способа.

В этой главе, прежде чем обратить внимание на структурный анализ гончарных терминов на основе морфологического способа, сначала были описаны простые термины. В обоих языках количество простых терминов существенно, и большинство из них составляют существительные, то есть термины-существительные представляют эту группу терминов в лексическом составе сопоставляемых языков по сравнению с другими частями речи: *хок, гил сафол* [Пещерева, 1959, 158], *кӯза, зарф, хум, кӯра* [Пещерева, 1959, 198]; *clay, soil, pot, jug* (*глина, почва, горшок, кувшин*) и т. д.

Большую группу терминов в гончарной отрасли таджикского и английского языков составляют производные термины, которые образованы на основе морфологический или аффиксальный способ терминообразования. Ниже мы упомянем термины, образованные с помощью двух важных словообразовательных единиц, т. е. префикса и суффикса, с названиями «образование термина с префиксом» и «образование термина с суффиксом».

1. Образование термина с префиксом. Роль префиксов в образовании гончарных терминов в таджикском и английском языках не столь значительна, их количество очень ограничено. Поэтому префиксы, с помощью которых образуются термины, представлены ниже: *re-*: *reformulate*; *de-*: *degradation*; *nontoxic* – не токсичный; *pre-*: *preheating* *im-*: *immature* – сырой; *poly-*: *polychrome, polychromatic* – полихромный, полихроматический; *under-*: *underfired* – недостаточно обожжённый, *underglaze* – краска или порошок, применяемые в гончарных изделиях перед глазурью; *over-*: *overglaze* [TNGWIDEL, 1971, 675] – порошок или состав керамической краски для окрашивания поверхности глазури.

2. Образование термина с суффиксом. По сравнению с префиксами роль суффиксов в создании гончарных терминов сопоставляемых языков очень велика. Таким образом, в процессе анализа, изучения и сравнения собранной лексики и терминов выяснилось, что термины образуются с

помощью следующих суффиксов: **-а:** *даста* (часть предмета, глиняная часть предмета, которую берут в руки при использовании: ручка кувшина, ручка печи и т.п.; мўҳра, калла, мола [Пещерева, 1959, 139], офтоба, кунда, қабза, парра [Пещерева, 1959, 168], ҷўша ручка (печать, голова, шётка, печь, чурбан, и др.). В большинстве случаев вместо суффикса **-а** используется эквивалентный ему элемент **-ак**, который часто сочетается с прилагательными и существительными, образуя термины: *дастак, гўшак* [Пещерева, 1959, 38]. (ручка, ушко). Эквивалентом этого суффикса в английском языке является элемент **-le** означает «forming names of appliances or instruments» («элемент, с помощью которого образуются названия приборов или инструментов»): **handle** [Мамадназаров, 2015, 388] – дастак (ручка): *pitcher's handle, jug's* или *the handle of a jug, the handle of a pitcher; pot's handle* или *the handle of a pot* (ручка кувшина или горшка). суффикс **-й**. В таджикском языке с помощью этого суффикса от существительного образуются относительные прилагательные, обозначающие ту или иную профессию: *чинӣ* < зарфи чинӣ; сафолӣ < маснуоти сафолӣ; кулолӣ < асбоби кулолӣ, чизу чораҳои кулолӣ, абзори кулолӣ [Доро Ч.2, 2021, 430]. Стоит отметить, что упомянутый суффикс является одним из самых продуктивных суффиксов таджикского языка, а количество образованных терминов при помощи этого суффикса не ограничено: *лочувардӣ, гуптӣ, чаимӣ*. Эквивалентом этого суффикса в английском языке является элемент **-ing: polishing, grinding, smoothing**. **-ча:** *деворча, думча, дегча, бодомча; -гар:* *кулолгар* [Доро Ч.1, 2021, 430]; *кўзагар* [Доро Ч.1, 2021, 440]; *косагар* [Айнӣ, 2013, 111]; *сафолгар* [Фафуров, 2020, 633]. **-он:** *кулолон, хунармандон, наққошон; -чӣ:* *танурчӣ* (изготовитель тандыров), *учоқчӣ* (изготовитель очагов) [Пещерева, 1959, 164], *табақчӣ* (изготовитель блюд и тарелок). [Пещерева, 1959, 207]; **-ғӣ:** *яктоғӣ, дутоғӣ, сетағӣ, чортағӣ* (одно-, двух-, трёх-, четырёх-); **-ак:** *кабудак, зардак, сурхак* [Пещерева, 1959, 39], *дарозак, қаҷак; -ан:* *пухтан* (обжигать – обжигать гончарные изделия в печи), *гузоштан* (ставить керамические кувшины в печь). Эквивалентом суффикса **-ан** в английском языке является предлог **to**, который отражает начальную форму глагола: *to bake; to put; to lay; -дон:* *отаидон, хумдон, дегдон, чирогдон* [Пещерева, 1959, 74], *ҳайкалдон, кулдон* [Пещерева, 1959, 155], *шамъдон, гулдон, нондон, дегдон* [Пещерева, 1959, 6]. В английском языке суффикс **-дон** не имеет эквивалента, термины, образованные в таджикском языке с его помощью, употребляются в английском языке в простых и сложных формах: *kiln, furnace, oven, hearth, candlestick, support, rest, stand, prop; pedestal, flowerpot* [TNGWIDEL, 1971, 375]; **-гарӣ:** *кўзагарӣ, кулолгарӣ* [Доро Ч.1, 2021, 430], *сафолгарӣ, косагарӣ*.

Из анализа гончорнообразующих суффиксов выяснилось что они разделяются на продуктивные и непродуктивные. Следует отметить, что роль суффиксов в образовании терминов очень заметна. Следовательно мы считаем необходимым представить гончорно- образующие прдуктивные суффиксы в форме диаграммы.

В английском языке также роль терминообразующих суффиксов очень велика, ниже мы напомним о них.

Суффикс **-er**: *potter* – кулол, кулолгар (гончар, горшечник); *painter* – сиргар; *blunger* – таҷҳизоти гилқӯб ё гилқӯбанд (приспособление для прокатки глины); *caliper* – паргор (циркуль); *gigger* – чархи кулолгарӣ (гончарный кружок); *dampfer* – демпфер; **-ing**: *baking, burning, jiggering*; **-ery**: *pottery (ceramics, crockery, earthenware, terracotta, stoneware, china, porcelain)* – кулолӣ, сафолӣ; **-ium**: *barium* [TNGWIDEL, 1971, 79] – барий; **-ous**: *amorphous* [TNGWIDEL, 1971, 35] – аморфӣ, бешакл, беандоза; **-age**: *shrinkage* – фишор, тазйиқ; **-ory**: *refractory* – оташбардор, ба оташ тобовар; **-ence**: *fluorescence* [TNGWIDEL, 1971, 376] – партавафканӣ, рушноидиҳӣ; **-ness**: *glassiness* – шишамонанд, *whiteness* – сафедӣ; **-or**: *insulator* – маводи изолясионӣ; *accelerator* – суръатфизо, тезонанда; **-ed**: *baked* – пухтагӣ, пухташуда; *altered* – технологияи шаклдиҳии маҳсулот, азнаворкардишуда; *fired* – пухташуда; **-oid**: *colloid* – коллоид; **-ish**: *claysish* – гилнок, гилдор, серлой; *whitish* – сафедтоб; *yellowish* – зардчатоб; *burnish* – пардоздиҳӣ, сайқалдиҳӣ; **-ment**: *treatment* – коркард; **-ity**: *fusibility* – қобилияти ғудозиш; **-tion**: *reduction* – камшавӣ.

Образование терминов с помощью префиксов и суффиксов. Способ образования термина с помощью приставок и суффиксов в обоих языках осуществляется путём соединения их с корня и основы. В обоих сравниваемых языках приставки и суффиксы играют очень важную роль в образовании прилагательных. С их помощью образуются качественные и относительные прилагательные. Количество гончарных терминов, образованных в английском языке с помощью приставок и суффиксов, очень ограничено, и их немного: *deairing* – удаление воздуха из мягкой массы *unmelted* – нерасплавленный, *inorganic* – неорганический, неживой; *delumping* – расслоение - вид дефекта глазури, который появляется в результате растирания глазури или её толстого слоя, и неполной очистки поверхности изделия [Пиров, 2019,16].

Из интерпретации терменообразующих элементов английского языка выяснилось, что суффиксы этого языка в образования гончарных терминов имеют особое место. Таким образом, мы считаем необходимым представить продуктивные суффиксы этого языка в форме диаграммы.

Диаграмма № 5

В третьем разделе третьей главы «Структурный анализ гончарных терминов в таджикском и английском языках на основе морфолого-синтаксического способа» термины этой группы анализируются на основе морфолого-синтаксического способа терминообразования.

Сложные термины в обоих языках, наряду с простыми и производными терминами образуют в лексической структуре определённую группу лексического запаса. Изучение сложных слов в обоих языках имеет давнюю историю, и лингвисты высказывали своё мнение об этом способе словообразования в разные периоды развития языка.

Итак, ниже все сложные термины, относящиеся к гончарной отрасли, собранные в процессе исследования, на основе упомянутой выше классификации были сгруппированы следующим образом: **сложносочинённые термины**. Образование сложносочинённых терминов считается одним из наиболее продуктивных видов терминообразования, в основном они образуются из равноправных корней разными способами и средствами, выражая различные значения; **сложно-смешанные термины**. В системе таджикской гончарной терминологии имеется ряд сложных терминов, которые кардинально отличаются от сложносочинительных и сложноподчинительных сложных терминов. Такие сложные термины состоят из двух и более основ и словообразовательных аффиксов. С помощью этого способа новые термины создаются из различных словосочетаний и конструкций с помощью аффиксов. Сложносмешанные термины образуются из двух и более основ и терминообразующего суффикса. Эти типы сложных слов создаются на основе определённых моделей, таких как:

1. **Существительное+существительное+суффикс:** *кулолгарӣ, сафолгарӣ, кӯзагарӣ, косагарӣ* образованы от вещественных имён существительных **кулол, сафол, коса**, существительного **-гар**, суффикса **-ӣ**: *кулол+гар+ӣ, сафол+гар+ӣ, кӯза+гар+ӣ, коса+гар+ӣ*. **Кулолгарӣ** – профессия гончара или горшечника: **косагарӣ** – шугли косагар; косасозӣ, косатарошӣ. С помощью этой модели образовались смешанные прилагательные, относящиеся к гончарному кругу: *ним+чарх+ӣ*. В системе гончарной терминологии имеется ограниченное количество терминов, созданных на основе упомянутой модели и выражающих значение той или иной профессии: *кум+буз+чӣ*.

2. **Существительное+основа настоящего времени глагола+суффикс.** По этой модели образуются сложносмешанные существительные и прилагательные. Сложносмешанные существительные **косасозӣ, косатарошӣ** образовались от вещественных существительных **коса, гил, пошна, гул**, основ глаголов настоящего времени **соз, тарош, кун, бур, парто** и суффикса **-ӣ**: *коса+соз+ӣ, коса+тарош+ӣ, гил+кун+ӣ, пошна+бур+ӣ, гул+парто+ӣ* и т. д. От существительных **об, оташ, чой, нон, санг, рӯған**, основ настоящего времени глаголов **хӯр, гир, чӯш, кун, шикан, бар, мол, паз** и суффикса **-ак** образованы названия предметов обихода: *об+хӯр+ак, оташ+гир+ак, чой+чӯш+ак, нон+кун+ак, санг+шикан+ак, рӯған+гира+ак* и т. д.

3. **Наречие+существительное+суффикс:** *наст+нул+ак*. В этой модели наблюдалось только слово **пастиӯлак**, означающее «сосуд, носик которого расположен в его нижней части».

4. **Числительное+существительное+суффиксы -а и -чӣ:** *як+даст+а, ду+гӯш+а, чил+об+чӣ*. Эта модель широкоупотребительна при образовании сложносмешанных прилагательных.

5. **Прилагательное + основа настоящего времени глагола + суффикс:** *зард+паз+ӣ, кабут+гар+ӣ*.

Сложноподчинённые термины. Одним из наиболее широко используемых и продуктивных способов терминообразования в обоих сопоставляемых языках является способ образования сложноподчинённых терминов. Сложноподчинённые термины, оба компонента которых состоят из существительных, очень продуктивны в обоих языках.

Сложноподчинённые термины были классифицированы на следующие группы:

а) Сложные термины, обозначающие место гончарного производства или занятие и профессию: *усто+хона, лой+хона, хамир+тахта, меҳмон+хона, гил+бутта, ши+хона, об+даста, сар+хона, ош+хона, лой+кор, дуг+коса, чарх+хона, гул+тубак, об+латта, лой+об, кулол+хона, аспак+чӯб*.

б) Сложные термины, обозначающие названия разных видов предметов. Некоторые из этих предметов являются предметами домашнего обихода, и вышли из употребления: *тахта+санг, чарог+ноя, чӯб+даст, чӯб+каду*.

в) Сложные термины, оба компонента которых являются исконными словами: **бухорхона**. Слово **бухорхона** является калькой русского слова **парилка, паровая печь**.

Существительное+прилагательное. Одной из наиболее распространённых моделей терминообразования сложноподчинительных

существительных является образование сложных терминов от существительных и прилагательных. Считаем необходимым упомянуть, что образование большинства сложных существительных этого типа считаются изафетными словосочетаниями. Сложные термины-существительные *даҳон+калон*, *даҳон+хурд*, *гардан+дароз*, *гардан+кӯтоҳ*, *лаб+борик*, *лаб+гафс*, *шикам+калон*, *шикам+хурд* в значении *даҳони калон*, *даҳони хурд*, *гардани дароз*, *гардани кӯтоҳ*, *лаби борик*, *лаби гафс*, *шиками калон*, *шиками хурд*.

числительное+существительное: *як+даста*, *ду+даста*; *як+машика*, *ду+машика*.

Существительное+основа настоящего времени глагола. Большинство сложноподчинённых терминов, созданных по этой модели, означают профессию в гончарном производстве: *танур+соз*, *хуштак+соз*, *хок+каш*, *лой+каш*, *лой+гар*.

Существительное+существительное. Эта модель очень продуктивна в английском языке, и количество сложноподчинённых терминов, создаваемых им, велико. Терминология, образованная на основе этой модели, чаще всего указывает на значение «место, где гончары занимаются производством гончарных изделий»: *work+shop* – *гончарная мастерская*; *tool+kit* – *набор инструментов*; *flame+ware*, *oven+ware* – *огнеупорный, огнестойкий сосуд*; *hydro+meter* – *ареометр*; *pyro+meter* – *пирометр*; *stone+ware* – *керамическая посуда*, *mouse+hole* – *воздуховод или дымоход в печи*.

Из анализа метода морфолого-синтаксического способа словообразования выяснилось, что количество терминов, созданных путём данного способа очень многочисленно в обоих языках. Большинство сложных терминов в этих языках являются сложноподчинёнными существительными. Таким образом, мы считаем необходимым представить статистический анализ сложных гончарных терминов таджикского языка в форме диаграммы..

Диаграмма № 6

В четвёртом разделе «Структурный анализ гончарных терминов в таджикском и английском языках на основе синтаксического способа»

термины указанной группы были проанализированы на основе синтаксического способа терминообразования.

В исследуемых языках, синтаксический способ терминообразования считается одним из продуктивных путей или способов образования терминов, при создании которых компоненты соединяются между собой посредством различных синтаксических связей. Гончарные термины-словосочетания состоят из двух или более слов, компонентов которые связаны между собой грамматическими средствами и обозначают сложные понятия. Компоненты большинства гончарных терминов, возникших от разных слов, связаны между собой на основе подчинительных отношений, поскольку словосочетания, как и слова, входят в группу номинативных средств языка и отражают связь между предметами и явлениями, признаками и действиями.

Более того, терминосочетания, как и сложные термины, образуются по определённым моделям. В таджикском языке терминосочетания, относящиеся к гончарной отрасли, создаются по следующим моделям:

1. **Существительное+прилагательное.** Термины, созданные по этой модели, состоят из двух компонентов, причём компоненты образуются посредством изафетной связи, которая всегда сопровождает первую часть: *нақшаҳои ҳандасӣ; мучассамаҳои гилӣ; асбобҳои сафолӣ; мӯҳраҳои нақшин; зарфҳои сафолӣ* [Гафруров, 2020, 44].

2. **Существительное+существительное.** Оба компонента терминов, созданных по этой модели, это вещественные существительные, соединённые на основе изафетной связи: *сарпӯши дег* [Пещерева, 1959, 69]; *сари дегдон* [Пещерева, 1959, 77]; *қолиби кӯза; қолиби тағора* [Пещерева, 1959, 140]; *дегу табоқ* [Пещерева, 1959, 202]; *кӯзачаву қадаҳҳо; маҳорати қулолҳо.*

3. **Существительное+существительное+существительное.** На основе этой модели создаются термины, состоящие из трёх компонентов, первая и вторая компоненты соединены с третьей-посредством изафетной связи, одна определяемая, а другая определяющая: *сархуми тумчаи обхӯрӣ* [Пещерева, 1959, 59].

4. **Существительное+существительное+прилагательное** Количество терминов, образованных с помощью этого модели, очень ограничено, и этот тип терминов относится к местонахождению и среде обитания гончаров: *қулолони боло* [Пещерева, 1959, 212]; *қисмҳои чархи қулолӣ* [Пещерева, 1959, 69]; *орози зарфҳои сафолӣ* [Гафруров, 2020, 46].

5. **Существительное+прилагательное+прилагательное.** В рамках этой модели создаются термины, знакомящие нас с качеством и характеристиками гончарных изделий: *зарфҳои сафолӣи пурнақишунигор; зарфҳои сафолӣи нақшин; зарфҳои сафолӣи бенақиш* [Гафруров, 2020, 42]; *мӯҳраҳои нақшини сангӣ* [Гафруров, 2020, 44]; *нақшҳои ҳаққокии ҳандасӣ* [Гафруров, 2020, 46].

6. **Существительное+прилагательное+существительное.** С помощью этого модели создаются термины-словосочетания, воплощающие образ гончарных изделий: *амсилаи гилии хона; чархи гилии ароба* [Гафруров, 2020, 43].

В английском языке термины-словосочетания, связанные с гончарной отраслью, образуются по следующим моделям.

Существительное+существительное. Эта модель является одной из моделей, посредством которых образуются термины-словосочетания, относящиеся к гончарным материалам: *clay body*; *ball clay*; *casting slip*; *glaze fit*; *hand building*; *kiln furniture*; *pottery production*.

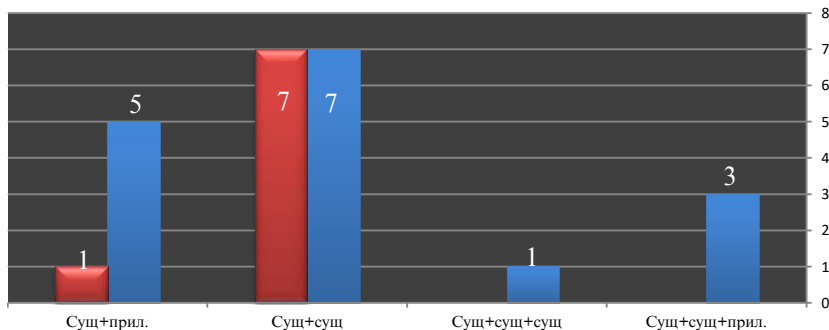
Существительное+прилагательное. Количество терминов, созданных по этой модели в английском языке, очень ограничено: **bone dry** - полностью высохшая глина.

Прилагательное+существительное. Упомянутая модель считается одним из самых продуктивных способов и путей образования терминов-словосочетаний в английском языке. Компоненты этого типа терминов-словосочетаний образованы прилагательными и существительными, причём первый компонент всегда подчинён второму компоненту:

black core – чёрные горные породы; **bone china** – керамические изделия; **potter's wheel** – гончарный круг; **potter's clay** – гончарная глина; **pug mill** [TNGWIDEL, 1971, 773] – оборудование для обработки глины; **salt glaze** – глазурированные керамические изделия; **slab roller** – деревянное колесо; **bone ash** – керамический шлак.

Диаграмма № 7

Статистический анализ морфологической структуры гончарных терминов в таджикском языке

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В результате сравнительного исследования, анализа и сравнение гончарных терминов в таджикском и английском языках мы пришли к следующим выводам:

1. Терминология является неотъемлемой частью языка и включает в себя специфические понятия, которые наряду с общеупотребительными словами могут выражать подъём и упадок культуры каждого народа и нации. По нашему мнению, термин – это слово или словосочетание, которое относится к одной отрасли и его отличия от обще - употребительного слова конкретизируются только в словосочетании, предложении или отраслевых текстах. Термин наряду со словом, способен обладать таким лингвистическим явлением, как: полисемия, синонимия и омонимия.

2. В связи с этим, можно отметить, что лексический состав языка находится в состоянии непрерывного развития и эволюции, что приводит к его обогащению. При унификации и систематизации терминов той или иной области с учётом некоторых критериев, связанных с вопросами терминологии и заимствованиями терминов, терминологам необходимо уделять особое внимание особенностям этой широко употребляемой языковой единицы. Наш взгляд, установление и определение единых требований к терминам учёными и лингвистами не совсем корректно, поскольку единственным признаком, отличающим слово общего употребления от термина, является его употребление в конкретной области. Одним из основных особенностей термина является его использование в конкретной области и понятность для специалистов в этой области.

3. Одной из отличительных особенностей гончарной терминологии является его практическая и содержательная связь с другими областями, такими как химия и минералогия, культура и ремёсла. В дополнение к вышеизложенным представлениям следует отметить, что система гончарной терминологии вышеперечисленных языков представляет собой не только простые, производные и сложные термины, но и насыщена многочисленными терминами-словосочетаниями.

4. Каждая отрасль включает в себя комплекс определённых терминов и терминов-словосочетаний. Основными понятиями, составляющими всю систему гончарных терминов сопоставляемых языков и других терминов этой области, образованных на их основе, являются общеупотребительные слова: гил, сафол, чини и др.

5. В системе гончарной терминологии таджикского и английского языков существуют некоторые термины, которые олицетворяют ежедневную деятельность специалистов гончарного производства.

6. Таджикские и английские гончарные термины являются продуктом искусства профессиональных гончаров. Это высокое искусство продолжается до настоящего времени, находится в стадии развития и стало одним из важнейших декоративно-художественных искусств. Лексика сопоставляемых языков находится в процессе развития и совершенствования, и большая часть лексики и терминов считается достоянием языка.

7. Дальнейшее развитие и совершенствование таджикско-английской лексики и терминологической системы тесно связано с новыми словами и словосочетаниями, созданными на основе исконной таджикской и английской лексики и терминологии.

8. Гончарные термины в литературном языке - классическом и современном - во многих случаях приобретали метафорические значения, тем самым существенно, влияя как на лексический состав литературного языка, так и на его семантические особенности, обогащая его многими новыми специальными словами.

9. Процесс системного развития гончарной терминологии изучаемых языков обогатился новыми словами, терминами и заимствованиями, оказав глубокое влияние на словарный состав языка. Улучшение экономических и культурных отношений привело к увеличению количества заимствований в гончарной отрасли.

10. Изучение гончарных терминов в таджикском и английском языках является одним из важных вопросов не только современного сравнительно-типологического, но и этнокультурного языкознания. Слова и термины гончарного производства в сравниваемых языках ознакомит нас с ранними произведениями этих народов, так как исторические традиции народов отражены в словах и терминах данной отрасли, которые свидетельствуют о далёком прошлом указанных языков.

11. Без изучения и исследования древнеперсидских произведений и английских произведений невозможно определить специфику терминологии и заимствования терминов, потому что это первое исследование терминологии области гончарства в сравнительном языкознании. Поэтому точные сведения о лексических особенностях этих языков можно получить именно путём всестороннего изучения терминов этой области. Кроме того, посредством такого исследовательского пути будут отражены многие этнолингвистические и исторические вопросы таджикского и английского языков, а также индоевропейских языков.

12. В первой части диссертации научно рассмотрена интерпретация понятия термина с точки зрения отечественных и зарубежных учёных, её степень исследования в лингвистике, а также её отличия от общеупотребительных слов. Полученные от темы исследования результаты могут быть использованы в качестве дополнительного материала в других отраслях науки и техники.

13. В процессе исследования было выявлено лексико-семантические особенности и способы образования гончарных терминов таджикского и английского языков и их отличия. Лексическое отличие терминов, прежде всего, отражается в полесимии, омонимии, и синонимии. В таджикском языке если термины-словосочетания образуются посредством подчинительной связи то в английском языке, это функция осуществляется при помощи сочинительной связи.

14. Большинство заимствованных гончарных терминов составе сравниваемых языков занимают особое место в лексическом, и представляется сложным их отличие от исконных слов, так как они были адаптированы под

фонетические и грамматические правилам исходного языка. Данное явление больше всего прослеживается в заимствованных словах русского (в таджикском языке) и французско-латинского (в английском языке) языках. Часть заимствованных гончарных терминов сопоставляемых языков подвергались структурно-семантическим изменениям.

15. Из анализа первой главы выявлено, что в сравниваемых языках наблюдается структурная общность терминов гончарного производства т.е. термины данной отрасли по морфологической структуре классифицируются на простое, производное, сложное и составное, но в обоих языках продуктивно употребление терминов в форме словосочетаний.

16. Во второй главе диссертации отражены полисемия, омонимия и синонимия гончарных терминов. Термин наряду с общеупотребительным словом способен иметь синонимы и омонимы и это свойство термина обуславливается в пределах контекста.

17. Из анализа гончарной терминологии таджикского языка стало известно, что в разных исторических периодах, термины этого языка по некоторой мере подвергались формальным изменениям, т.е. некоторые русские заимствованные слова вышли из лексического состава и их место заняли исконно-таджикские слова.

18. В процессе исследования выявлено что в лексическом составе таджикского языка имеется гончарные термины, которые наблюдаются в в авестийских, согдийских, греческих, латинских, французских, немецких трудах. Также эта группа слов по выражению значения мало чем отличается от лексики пехлевийских, авестийских, согдийских, латинских и греческих текстов, за исключением единичных случаев.

19. В обоих языках существуют факторы, которые повлияли на развития лексического состава и положили основу на его дальнейшее обогащение. Эти факторы, в свою очередь, делятся на экстралингвистические и внутрилингвистические. Если к экстралингвистическим факторам относятся заимствования слов в результате различных отношений, тогда, к внутрилингвистическим факторам – появление новых слов на основе терминообразования.

20. В процессе исследования выявлены структурные особенности гончарных терминов в сравниваемых языках, и они были изучены и исследованы в сопоставительном аспекте. В добавок к этому, продуктивные модели образования гончарной терминологии были сопоставлены тщательно с точки зрения их общностью и отличия.

21. Анализ семантических особенностей лексики и гончарных терминов таджикского и английского языков показывает, что в них получили своё развитие все семантические процессы, происходящие в литературном и разговорном языке: передача значений, синонимия, антонимия. Этот фактор отражает богатство гончарной лексики и её тесную связь с литературным языком и диалектами.

РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ПРАКТИЧЕСКОМУ ИСПОЛЬЗОВАНИЮ РЕЗУЛЬТАТОВ ИССЛЕДОВАНИЯ

1. Результаты анализа и выводы исследования в дальнейшем помогут в изучении и решении проблем лексикологии и лексикографии, словообразования, морфологии и синтаксиса сопоставляемых языков.

2. Собранные и проанализированные гончарные термины таджикского и английского языков могут быть использованы в разработки двуязычных и многоязычных отраслевых словарей.

3. Установленные источники формирования гончарных терминов таджикского и английского языков могут быть использованы при исследовании этимологических вопросов вышеперечисленных языков.

4. Основное содержание диссертации может быть использовано при разработке учебных пособий, написании диссертаций и сопоставительных исследований по разделам морфологии и синтаксиса, лексикологии и лексикографии.

5. Результаты и основные положения диссертации могут быть использованы при преподавании и изучении спецкурсов по лексикологии, лексикографии и сравнительной типологии на факультетах филологического направления в высших учебных заведениях Республики Таджикистан.

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМЕ ДИССЕРТАЦИИ:

1. Статьи, опубликованные в рецензируемых журналах Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан:

[1-М]. Джахонгиров Ш. Х. Взгляд на историю и традиции таджикского гончарного мастерства / Ш. Х. Джахонгиров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – № 3. – Душанбе, 2020. – С. 23-27.

[2-М]. Чаҳонгиров Ш. Ҳ. Хусусиятҳои сохтори истилоҳоти якҷузъаи мансуби кулолгарии забони тоҷикӣ ва аналоғи онҳо дар забони англисӣ / Ш. Ҳ. Чаҳонгиров // Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни. – № 5. – Душанбе, 2021. – С. 64-66.

[3-М]. Чаҳонгиров Ш. Ҳ. Нақши истилоҳоти иқтибосии кулолгарӣ дар рушди таркиби луғавии забони англисӣ ва шарҳи онҳо ба забони тоҷикӣ / Ш. Ҳ. Чаҳонгиров // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Н. Хусрав. – № 4. қ. 2. – Бохтар, 2021. – С. 40-44.

[4-М]. Чаҳонгиров Ш., Ҷоматов С. С. Бозтоби истилоҳоти кулолгарии тоҷикӣ дар асари «Тоҷикон» -и Б. Ғафуров ва муодили англисии онҳо / Ш. Чаҳонгиров, С. С. Ҷоматов // Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. – № 4. – Душанбе, 2022. – С. 92-96.

[5-М]. Чаҳонгиров Ш. Шарҳу тавзеҳи истилоҳоти кулолгарии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар се сарчашма / Ш. Чаҳонгиров // Аҳбори Академияи милли илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. – № 4 (269). – Душанбе, 2022. – С. 323-327.

[6-М]. Чаҳонгиров Ш. Ҳ., Ҷаматов С. С. Таҳлили сохтори истилоҳоти соҳаи кулолгарии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар асоси усули наҳвӣ / Ш. Ҳ. Чаҳонгиров, С. С. Ҷаматов // Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни. – № 5 (100). – Душанбе, 2022. – С. 192-195.

[7-М]. **Чаҳонгиров Ш. Ҳ.** Таҳлили сохтори истилоҳоти соҳаи кулолгарии забонҳои тоҷикиву англисӣ дар асоси усули сарфию наҳвӣ / Ш. Ҳ. Чаҳонгиров // Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни. – № 5 (100). – Душанбе, 2022. – С. 195-201.

2. Статьи, опубликованные в других сборниках и журналах:

[8-М]. **Чаҳонгиров Ш. Ҳ.** Нигоҳе ба таърих ва таомули кулолгарии дасти тоҷикон / Ш. Чаҳонгиров // Паёми Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ш. Панҷакент. – Панҷакент, 2021, № 3 – С. 245-248

[9-М]. **Чаҳонгиров Ш., Чомагов С.** Таснифоти мавзуии истилоҳоти кулолгарии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / Ш. Чаҳонгиров, С. Чомагов // Масъалаҳои мубрами методикаи таълими забонҳои хориҷӣ, забоншиносӣ, назария ва амалияи тарҷума. – Душанбе: ДДОТ ба номи С. Айни, 2023. – С. 137-140

[10-М]. **Чаҳонгиров Ш. Ҳ.** Сермаъношавии истилоҳоти кулолгарии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / Ш. Ҳ. Чаҳонгиров // «Масъалаҳои мубрами забоншиносӣ, тарҷума ва методикаи таълими забонҳои хориҷӣ дар макотиби таҳсилоти олий» (Маводи конфренсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ бахшида ба «Ҷашни Наврӯзи байналмилалӣ» ва амалигардонии «Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030»). – Душанбе: ДДОТ ба номи С. Айни, 2023. – С. 233-236

[11-М]. **Чаҳонгиров Ш. Ҳ.** Ҳамгуншавии истилоҳоти кулолгарии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / Ш. Ҳ. Чаҳонгиров // «Масъалаҳои мубрами забоншиносӣ, тарҷума ва методикаи таълими забонҳои хориҷӣ дар макотиби таҳсилоти олий» (Маводи конфренсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ бахшида ба «Ҷашни Наврӯзи байналмилалӣ» ва амалигардонии «Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030»). – Душанбе: ДДОТ ба номи С. Айни, 2023. – С. 236-239

СПИСОК СОКРАЩЕНИЙ И УСЛОВНЫХ ЗНАКОВ

ТСТЯ – Тальковский словарь таджикского языка
ТКИД – Таджики Каратыгина и Дарваза
OALD – Oxford Advanced Learner’s Dictionary
TNGWIDEL – The new Grolier Webster International Dictionary of the English Language

АННОТАТСИЯ

ба диссертатсияи **Чахонгиров Шамсиддин Хотамкулович дар мавзуи «Таҳлили луғавию грамматикии истилоҳоти кулолгарӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ барои дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD)-доктор аз рӯйи ихтисоси 6D021300 – Забоншиносӣ (6D0205011 – Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ)**

Калидвожаҳо: истилоҳ, истилоҳсозӣ, истилоҳмехвар, майдони истилоҳӣ, истилоҳоти кулолӣ, хусусияти луғавӣ, хусусияти маъноӣ, хусусияти сохторӣ, хусусияти решашиносӣ, муодил, сермаъноӣ, ҳамгуншавӣ, муродиф, усулҳои истилоҳсозӣ, усули сарфӣ, усули сарфию наҳвӣ, усули наҳвӣ, монандӣ, тафовут.

Таҳлили муқоисавии истилоҳоти кулолӣ ба ҳалли масъалаҳои гуногуни низоми истилоҳоти забонҳои гуногунсохтору гуногуннизом мусоидат менамояд. Таҳқиқи истилоҳоти кулолӣ забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бо мақсади муайяну мушаххас намудани хусусиятҳои типологии ин гурӯҳи бори аввал аз нигоҳи муқоисаву муқобала мавриди таҳлилу баррасӣ қарор мегирад.

Таҳлилу баррасии мафҳуми истилоҳ дар забоншиносӣ, мушаххас намудани сарчамшмаҳои ташаккул ва тақомули истилоҳоти кулолгарӣ, таҳлили решашиносии истилоҳоти кулолгарии забонҳои қиёсшаванда, таснифи мавзуии истилоҳоти кулолгарӣ, муайян намудани умумият, шабоҳат ва тафовути луғавию маъноии истилоҳоти кулолгарӣ, дарёфти роҳҳои воридшавии вомвожаҳо ба таркиби луғавии забонҳои тоҷикиву англисӣ мақсаду вазифаҳои диссертатсияро дар бар мегирад.

Дар диссертатсия дар заминаи маводҳои забонӣ, пеш аз ҳама, таҳлили луғавӣ-грамматикӣ ва решашиносиву сохтории истилоҳоти кулолгарӣ анҷом дода шуда, вижагиҳои монандӣ ва тафовути онҳо муайян карда шудаанд.

Аҳамияти илмии диссертатсия дар он ифода меёбад, ки маводи рисола ва пажӯҳишҳои муаллиф дар асоси воҷаномаву фарҳангномаҳо ва асарҳои ҷуғрофиву таърихӣ таҳия ва бастубанд гардида, дастовардҳои илмии он барои ба низоми муайян даровардани истилоҳоти соҳаи кулолгарии забонҳои тоҷикиву англисӣ ва ҳамчунин хангоми гузаронидани курсҳои назариявӣ аз ҷанҳои муқаддимаи забоншиносӣ, луғатшиносӣ, забоншиносии умумӣ ва типологияи муқоисавии забонҳои тоҷикиву англисӣ ва назарияи грамматика мусоидат менамояд.

Натиҷаи таҳлилу баррасии мавзуи таҳқиқ дар омӯзиши масоили гуногуни марбут ба шохаҳои забоншиносӣ, аз ҷумла, забоншиносии муқоисавӣ-типологӣ, луғатшиносӣ, грамматика ва услубшиносӣ метавонад истифода шавад.

АННОТАЦИЯ

к диссертации Джахонгирова Шамсиддина Хотамкуловича на тему «Лексико-грамматический анализ гончарной терминологии в таджикском и английском языках» на соискание ученой степени доктора философии (PhD) – доктора по специальности 6D021300 – Языкознание (6D0205011 – Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание).

Ключевые слова: термин, терминообразование, терминология, терминологическое поле, гончарные термины, лексические особенности, семантические особенности, структурные особенности, этимологические особенности, эквивалент, многозначность, омонимия, синонимия, антонимия, способы терминообразования, морфологический способ, морфологический и синтаксический способ, синтаксический способ, сходство, различие, общность.

Сопоставительный анализ гончарных терминов способствует решению различных проблем терминологической системы разноструктурных и разносистемных языков. Изучение гончарных терминов таджикского и английского языков, с целью выявления и уточнения типологических особенностей этой группы, впервые анализируется и обсуждается с точки зрения сравнения и сопоставления.

Целями и задачами диссертации являются анализ и рассмотрение понятия «**термина**» в языкознании, выявление источников становления и развития гончарных терминов, этимологический анализ гончарных терминов сопоставляемых языков, тематическая классификация гончарных терминов, определение общности, сходства и различий в лексике и значении гончарных терминов, нахождение способов вхождения заимствований в словарный состав таджикского и английского языков.

В диссертации на основе лингвистических материалов, прежде всего, проведён лексико-семантический и этимологический и структурный анализ гончарных терминов; выявлены их сходства, общности и различия.

Научная значимость диссертации выражается в том, что материалы диссертации и исследования автора были разработаны и составлены на основе словарей, энциклопедий и геолого-исторических работ, а её научные достижения использованы для приведения терминов области гончарного дела таджикского и английского языков в определённую систему, они также могут оказать содействие при проведении теоретических курсов по дисциплинам: Введение в языкознание, Лексикология, Общее языкознание, Сравнительная типология таджикского и английского языков, Теория грамматики.

Результат анализа и рассмотрение темы исследования может быть использован при изучении различных вопросов, относящихся к отраслям языкознания, в том числе к сравнительно-типологическому языкознанию, лексикологии, грамматике и стилистике.

ANNOTATION

for dissertation of Jahongirov Shamsiddin Hotamkulovich on the topic of «Lexical and grammatical analysis of pottery terminology in Tajik and English languages», submitted for the degree of Doctor of Philosophy (PhD) – doctor in the specialty 6D021300 – Linguistics (6D0205011 – Comparative-historical, typological and comparative linguistics).

Key words: *term, term formation, terminology, terminological field, pottery terms, lexical features, semantic features, structural features, etymological features, equivalent, polysemy, homonymy, synonymy, antonym, methods of term formation, morphological way of term formation, morphological and syntactic way of term formation, syntactic way of term formation, similarity, difference, generality.*

Comparative analysis of pottery terms contributes to solving various problems of the terminological system of different-structured and different-system languages. The study of pottery terms of the Tajik and English languages in order to identify and clarify the typological features of this group is analyzed and discussed for the first time from the point of view of comparison.

The goals and objectives of the dissertation are to analyze and consider the concept of a term in linguistics, identify the sources of the formation and development of pottery terms, etymological analysis of pottery terms of the compared languages, thematic classification of pottery terms, definition of commonality, similarities and differences in the vocabulary and meaning of pottery terms, finding ways of entering borrowings into lexical system of Tajik and English languages.

In the dissertation, on the basis of linguistic materials, first of all, lexical-semantic, etymological and structural analysis of pottery terms was carried out, their similarities and differences were revealed as well as.

The scientific significance of the dissertation is expressed in the fact that the materials of the author's dissertation and research were developed and compiled on the basis of dictionaries, encyclopedias and geological and historical works, and her scientific achievements were used to bring the terms of the field of pottery of the Tajik and English languages into a certain system, they can also assist in conducting theoretical courses in the disciplines, like Introduction in Linguistics, Lexicology, General Linguistics, Comparative typology of Tajik and English languages, Grammar theory

The result of the analysis and consideration of the research topic can be used in the study of various issues related to the branches of linguistics, including comparative-typological linguistics, lexicology, grammar and stylistics.